

VERANTWOORDINGSDOCUMENT

De gedekte tafel in de kajuit van de Batavia

Versie 3.2 30-09-2019

HBO Archeologie Saxion Deventer
Bataviawerf

Akkelien de Graaf

333325

De gedekte tafel in de kajuit van de Batavia

Het verantwoordingsdocument met de onderzoeksvragen, historische onderzoeken en conclusies van het onderzoek naar een gedekte tafel in de kajuit van de Batavia op de scheepswerf van Batavialand te Lelystad.

Afstudeeronderzoek van Akkelien de Graaf

Studentnummer 333325

Hbo Archeologie | Saxion Hogeschool

Colofon

Opdrachtgever: Batavialand

Status: versie definitief 3.2

Datum: 30-09-2019

Opmaak en vormgeving: A. de Graaf

© 2019 A. de Graaf

Voorwoord

Nederland heeft een rijke historie, Nederland is zelfs groot geweest. Dankzij de scheepvaart heeft Nederland zichzelf op de kaart weten te zetten. Mijn naam is Akkelien de Graaf en ik kom van Urk. Ik ben met water en schepen opgegroeid en ik heb me altijd geïnteresseerd in het dagelijkse leven van een visserman aan boord. Het was dus geen buitengewone keuze dat ik mijn afstuuronderzoek aan boord van een bijzonder schip heb gedaan. De Batavia is niet bijzonder door haar rijke historie of haar grote zeeslagen, maar door haar verhaal. Met mijn onderzoek wordt dat verhaal verteld. In het bijzonder het verhaal van de officieren die achter de mast leefden. Dit afstudeerproduct is een filmpje, waarin een maaltijd op een schijnbaar gewone dag op de Batavia wordt getoond, terwijl het geen gewone dag bleek te zijn. Het wordt aangeraden eerst het filmpje te bekijken en daarna dit document te lezen. In dit document wordt antwoord gegeven op eventuele vragen.

De opdrachtgever van dit onderzoek is Batavialand, Tiemen Pasterkamp in het bijzonder. Pasterkamp werkt als beeldsnijder op de scheepswerf en heeft het meubilair dat in de kajuit staat met de hand uit hout gesneden. Het onderzoek liep van 1 december 2018 tot en met 1 juni 2019 en is uitgevoerd door de auteur. De scheepswerf van Batavialand is gelegen aan het Markermeer te Lelystad.

Een aantal mensen dank ik via deze weg omdat dit project zonder hen lastiger en waarschijnlijk zelfs onuitvoerbaar geweest zou zijn. Ten eerste wordt Tiemen Pasterkamp (Batavialand) bedankt voor de uitmuntende vakspecifieke begeleiding, de snelle reacties met opbouwende kritiek en het eenvoudige contact. Ook dank aan Ritzo Holtman van de Nederlandse Tin Vereniging voor het mogen gebruiken van zijn onderzoeken om het tinnen servies uit te zoeken dat in de Gouden Eeuw op de Nederlandse tafels. Ik wil Rebecca Woord bedanken omdat ze mij geholpen heeft met het monteren van het filmpje. Ik bedank ook mijn volledige cast omdat ze een weergaloos optreden hebben gedaan.

Verder wil ik stichting Waypoint uit Urk bedanken, voor het helpen met het verzamelen van tinnen servies. Ik wil ook een blijk van waardering geven aan 'Het Urkerland' en Omroep Flevoland, omdat ze mijn project onder de aandacht van de media hebben gebracht met interviews, artikelen en de radio. Zonder hulp van de media had mijn project geen bekendheid gekregen en was het complexer geweest om het materiaal te verzamelen.

Samenvatting

In de 17^e eeuw beleefde Nederland de Gouden Eeuw. De welvaart, economie en scheepvaart waren groot. Honderden schepen voeren ieder jaar uit. Er is onderzoek gedaan naar de specifieke bouwstijl van schepen. Nederlandse schepen waren sterk en snel. In de 17^e eeuw had de Nederlandse Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) het monopolie op de handel in Nederlands-Indië. Schrijvers in dienst van de VOC leggen in diverse boeken stap voor stap de bouw van een schip uit. Over de inventaris van een schip is minder bekend. Ieder schip kreeg van de VOC een standaard inventaris mee op elke reis. Ieder dek had bijvoorbeeld zijn eigen bestek. Dit onderzoek richt zich op de materialen die tijdens een maaltijd op de gedekte tafel stond. Het doel van het onderzoek is om de tafel in de kajuit van de nagebouwde Batavia te kunnen dekken. Deze gedekte tafel moet historisch verantwoord zijn en representatief voor de 17^e-eeuwse scheepvaart. De hoofdvraag van het onderzoek is: hoe zag een gedekte eettafel eruit in de kajuit van de Batavia, het spiegelretourschip van de VOC uit 1628 dat naar Batavia voer? Er is onderzoek gedaan naar het soort mensen dat in de kajuit mocht eten, hun functie en het aantal. Op basis van een literatuuronderzoek is deze vraag beantwoord. Aan tafel zaten de opperkoopman en de kapitein en andere belangrijke mensen aan boord van deze reis, namelijk de onderkoopman, de dominee, de chirurgijn en de belangrijkste passagiers aan boord van het schip. Er is ook onderzocht om wat voor type schip het ging, met archivalisch onderzoek. Veel archieven van de VOC zijn bewaard gebleven en online te raadplegen. Via historisch en literatuuronderzoek zijn de microdeelvragen beantwoord:

- Welke voorwerpen stonden in Nederland gedurende etenstijd op de tafel in de 17^e eeuw en wat was hun functie?
- Welke 17^e-eeuwse voorwerpen die mogelijk op een gedekte tafel stonden zijn bekend uit bestaande scheepvaartcollecties?
- Welke historische en archivalische onderzoeken zijn bekend over dit onderwerp en kunnen die gebruikt worden in dit onderzoek?

In de kajuit was vooral tinwerk aanwezig. Tin was het materiaal voor de elite in de samenleving. De mensen die in de kajuit mochten verblijven behoorden tot deze elite en waren rijk of hadden een opleiding gedaan. Op de tafel lagen bestek, borden, schaaltjes, kommen en vaatjes voor specerijen. Daarnaast stond er verlichting op de tafel en lagen er rookwaren. Iedereen nam zijn eigen mes mee, aangezien messen niet tot de standaarduitrusting van de VOC behoorden. De boeken van Nicolaes Witsen en Cornelis van Yk zijn leidinggevende bronnen voor dit onderzoek geweest. Witsen en Yk leefden in de tijd van de VOC en waren beiden in dienst bij de VOC. Zij geven een compleet en helder beeld van de scheepsbouw. Historische schilderijen lieten de tafel leven en bleken een bron van informatie. Beerputonderzoeken rondom de scheepswerf in Amsterdam hebben het contrast laten zien tussen de inventaris aan boord en dat van een normaal huishouden. De grootste overeenkomst tussen gedekte tafels aan boord en gedekte tafels aan de wal is dat hetzelfde tafelwaar werd gebruikt. De typen en vormen van bepaalde objecten komen overeen. Het grootste verschil was het materiaal. Aan boord waren meerdere voorwerpen gemaakt van tin. Aan de wal zie je meer aardewerk, glas en steengoed. Dit materiaal is breekbaar en werd daarom minder vaak gebruikt aan boord. Daarnaast is onderzocht hoe betrouwbaar de bronnen zijn die voor dit onderzoek zijn gebruikt. Tevens is er een film gemaakt van een maaltijd aan boord van de Batavia in Lelystad. Deze maaltijd is een resultaat van de beantwoording van de onderzoeksvragen.

Inhoudsopgave

De gedekte tafel in de kajuit van de Batavia	1
Voorwoord	2
Samenvatting.....	3
1. Inleiding	6
1.1. Het onderzoek	6
1.2. Onderzoeksgebied	6
1.3. Verantwoording.....	7
1.4. Leeswijzer	8
2. Onderzoeksmethoden.....	9
2.1 Doelstelling.....	9
2.2 Onderzoeksvragen en methoden	9
3. Resultaten.....	11
3.1 Het verhaal van de Batavia	11
3.2 Archivalisch en literatuuronderzoek	14
3.3 Archeologische scheepsvondsten	17
3.4 Voorwerpen voor de maaltijd	18
3.5 Andere gebruiksvoorwerpen voor op de gedekte tafel	25
3.6 Beerputtenonderzoek	28
Schilderijen, liederen en gedichten.....	33
3.7 Film	34
4 Conclusie	38
4.1 Beantwoording deelvragen	38
4.2 Beantwoording hoofdvraag.....	40
5 Discussie	41
5.1 Beperkingen.....	41
5.2 Betrouwbaarheid onderzoek.....	41
5.3 Verwachting van het onderzoek	42
6 Aanbevelingen	43
6.1 Macroniveau.....	43
6.2 Mesoniveau	43
6.3 Microniveau.....	43
7 Bronnenlijst	44
Bijlagen:	45
Bijlage 1	46
Inventarislijst	46

Bijlage 2	48
Script.....	48

1. Inleiding

1.1. Het onderzoek

Het derde jaar van de studie HBO-Archeologie staat in het teken van de tweede stage. Deze is gedaan op de Bataviawerf. Op de stageperiode wordt positief teruggekeken. De kajuit was, op de inbouwkast die er stond na, leeg. De stagiaire kreeg de taak om deze aan te kleden. De opdrachtgever wilde dat er kasten, stoelen en tafels in zouden komen. Naast het meubilair moesten er een aantal dagelijkse gebruiksvoorwerpen worden geplaatst, zoals navigatiemateriaal, rookwaren en andere zaken die nodig zijn om de tafel te dekken. De tafel dekken was interessant, omdat er onderzoek voor nodig bleek te zijn. Het moet representatief zijn voor de VOC, maar op microniveau ook voor specifiek het schip, de Batavia. Dit onderzoek was voor een stage geen optie, omdat de opdracht te groot en te uitgebreid zou worden. Het idee om hier een afstudeerproject van te maken, was geboren. Met mevrouw Berends van Saxion is besproken een visueel project te starten. De voorbereidingen om een afstudeervoorstel in te leveren konden beginnen. Nadat het voorstel was goedgekeurd, kon een plan van aanpak worden gemaakt. Dit is voorgelegd aan Tiemen Pasterkamp, houtsnijder en de externe stagebegeleider. Meneer Pasterkamp vond dat het plan van aanpak onnodige informatie bevatte. De opdracht moest kleiner en specifieker zijn om het een leesbaar document te maken. Er is een plan van aanpak voor de stageverlenende organisatie gekomen. Dit plan is besproken met de heer Pasterkamp, Tamara (human resources), en Wim (publiek). Na twee afspraken nam de stageverlenende organisatie de opdracht aan. De kajuit is afgehuurd, omdat daarin gefilmd moest worden. In overleg waren er twee datums vastgelegd, 27 en 28 maart 2019.

1.2. Onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied is de kajuit van de Batavia, een schip van de VOC. De Batavia is gebouwd in 1628 en vergaan op haar eerste reis, in 1629. De kajuit is gelegen aan de achterkant van het schip, zoals te zien is op afbeelding B. Nederlandse eettafels in de 17^e eeuw zijn onderzocht om een vergelijking te kunnen maken tussen gedekte tafels aan wal en gedekte tafels op zee. Zo is bepaald of een gedekte tafel op een schip vergeleken kan worden met een gedekte tafel van een rijk huisgezin of die van een arm huisgezin. Er is onderzoek gedaan naar beerputinventarissen in de stad Amsterdam en historische schilderijen zijn bestudeerd. De Batavia voer een route van Nederland naar Nederlands-Indië. Deze is niet van invloed geweest op de aankleding van het schip. Elk schip van de VOC kreeg de standaard inventaris mee, ongeacht van waar de reis naartoe ging.¹ De inventarislijsten verschilden alleen door de grootte van een schip door de aantallen die door de VOC werden meegegeven. Een reis duurde ongeveer acht tot tien maanden.²

¹ Ketting 2002, 23.

² <https://www.batavialand.nl/zien-doen/werf/de-batavia>.

Figuur A: De kajuit is gelegen aan de achterkant van het schip. Op de afbeelding is de kajuit rood omcirkeld. Afbeelding gemaakt door A. de Graaf op 09-08-2017.

1.3. Verantwoording

In 1985 heeft Willem Vos de Bataviawerf opgericht met het idee een VOC-schip na te bouwen. Sinds 1995 is de Batavia er te bezichtigen. De Batavia is aangekleed door het personeel en onder begeleiding van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE). Een specifieke inrichting ontbreekt echter, omdat er alleen onderzoek is gedaan naar de vertrekken van het schip. In de kajuit staan tafels met stoelen, maar het historisch onderzoek naar de objecten die in de kajuit horen ontbreekt. Het doel van dit onderzoek is om een specifiek vertrek van de Batavia in te richten met als kernpunt de gedekte tafel, met een historische onderbouw. Het resultaat van het onderzoek is een verantwoordingsdocument met een film. In de film wordt een maaltijd genuttigd in de kajuit van de Batavia in het jaar 1629. Stichting Batavialand krijgt bij het zien van deze film en het lezen van de inventarisatielijst een zo getrouw mogelijk beeld van de inrichting van de kajuit. Ze kan zo met open dagen een maaltijd laten zien aan de bezoekers, in de stijl van de 17de eeuw. De archeologische meerwaarde van dit onderzoek is dat de objecten die in de kajuit staan in 1629 geplaatst zouden kunnen worden. De Bataviawerf heeft elk jaar een groot aantal bezoekers, waaronder schoolklassen, en er worden excursies gegeven. Met een film wordt de archeologische meerwaarde ook bij het publiek bekend. Een problematisch aspect is dat er niet eerder historisch onderzoek is uitgevoerd naar de inrichting van de kajuit. De objecten die voor aanvang van het onderzoek in de kajuit staan, zijn niet historisch verantwoord. Na dit onderzoek en het plaatsen van nieuwe objecten in de kajuit zijn de objecten wel historisch verantwoord.

Figuur 1: De kajuit van de Batavia. Foto gemaakt door A. de Graaf, 2016.

1.4. Leeswijzer

In dit verantwoordingsdocument komen de volgende onderwerpen aan bod. Voor de inhoudsopgave is het [voorwoord](#) te vinden. In het voorwoord wordt dank uitgesproken aan de groep mensen die essentieel was voor de totstandkoming van dit document. Hierna is de [samenvatting](#) weergegeven. In de samenvatting worden alle onderzoeksvragen genoemd met een beknopt antwoord. Na de [inhoudsopgave](#) is de [inleiding](#) opgenomen. Hier worden kort de vijf w's besproken: Het wie, wat, waarom, waarom en wanneer van het onderzoek. Daarna volgt het hoofdstuk [onderzoeksmethoden](#). In dit hoofdstuk worden het doel en de onderzoeksvragen besproken. Per onderzoeksvraag wordt beschreven welke onderzoeksmethoden zijn gebruikt. In het hoofdstuk dat daarop volgt, worden de resultaten besproken. De [resultaten](#) zijn de antwoorden op de onderzoeksvragen, beschreven per soort onderzoek. De soorten onderzoek zijn onderzoek naar archieven, archeologische vondsten, beerputtenonderzoek en schilderijen. Daarna volgt de [conclusie](#). Die bestaat uit een samenvatting van de resultaten en een beknopte beantwoording van de deelvragen en hoofdvraag. Na de conclusie is de [discussie](#) te vinden. In de discussie wordt de betrouwbaarheid van het onderzoek weergegeven. Ten slotte is er de [aanbeveling](#). Op micro-, meso- en macroniveau worden hier aanbevelingen gegeven voor vervolgonderzoek. Afsluitend zijn de [bijlagen](#) opgenomen, waar in de tekst verwijzingen naar worden gedaan.

2. Onderzoeksmethoden

2.1 Doelstelling

De doelstelling van dit onderzoek is om met historisch en archivalisch onderzoek de 17de-eeuwse tafel te dekken van de kajuit van de Batavia.

2.2 Onderzoeksvragen en methoden

Hoofdvraag:

Hoe zag een gedekte eettafel eruit in de kajuit van de Batavia, het spiegelretourschip van de VOC uit 1628 dat naar Batavia voer?

Deelvragen:

Macroniveau:

In welk jaar en in welke plaats is het schip de Batavia gebouwd en wat voor type schip was het?

Deze vraag is beantwoord door middel van archivalisch onderzoek. Een groot deel van de archieven van de VOC zijn bewaard gebleven en online te raadplegen. Elk schip staat in de database van de VOC. Door de archieven te onderzoeken is deze vraag nauwkeurig beantwoord. De archieven van de rekenkamer van de VOC zijn vrijwel allemaal bewaard gebleven. In deze archieven staat ook de verantwoording van de keuzes die zijn gemaakt door de VOC.

Mesoniveau:

- Welke personen mochten eten in de kajuit gedurende de reis van de Batavia? Om hoeveel personen gaat het en wat was hun functie?

Deze vraag is nauwkeurig beantwoord. Uit het onderzoek in de archieven is duidelijk geworden wie door de VOC waren aangesteld om belangrijke functies te bekleden. Een van deze functies is opperkoopman. De opperkoopman tijdens de reis was Francisco Pelsaert. Van Pelsaert is een journaal bekend, dat hij bijhield tijdens de reis. Een journaal is een persoonlijk dagboek met reisverslagen. In dit journaal staat informatie van een ooggetuige.

Microniveau:

- Welke voorwerpen stonden in Nederland gedurende etenstijd op de tafel in de 17de eeuw en wat was hun functie?

Deze vraag is beantwoord door middel van een combinatie van onderzoeken. Naast archivalisch onderzoek en een systematisch literatuuronderzoek bieden schilderijen en liederen uitkomst. Door musea te bezoeken is een duidelijk beeld gevormd van gedekte tafels. Daarnaast zijn een aantal beerputten onderzocht. De beerputten die zijn meegenomen in het onderzoek staan dicht bij de werf waar de Batavia is gebouwd. De vondsten die hier gedaan zijn, zijn het meest representatief voor de voorwerpen die op de Batavia te vinden waren.

- Welke 17de-eeuwse voorwerpen die mogelijk op een gedekte tafel stonden zijn bekend uit bestaande scheepsvaartcollecties?

Deze deelvraag is beantwoord worden door de RCE te bezoeken. De RCE voor de scheepsvaart heeft opgravingen gedaan van scheepswrakken. Alle vondsten uit de opgravingen staan in de RCE en waar mogelijk zijn ze gecatalogiseerd en gedetermineerd. Zij hebben het beantwoord van deze deelvraag mogelijk gemaakt, aangezien het onderzoek is ingekaderd in een specifieke periode. Daarnaast is er een aantal buitenlandse musea die vondsten uit scheepswrakken bergen. Het meest representatieve is het museum in Australië, het Western Australian Museum (WAM). Dit museum heeft het wrak van de Batavia geborgen. Alle vondsten die zijn gedaan staan in de online database. Met behulp van de schilderijen en de uitkomsten van het literatuuronderzoek is een onderscheid gemaakt tussen welke vondsten er op de tafel in de

kajuit stonden en welke niet. In 1628 is in de haven van Stockholm ook een schip gezonken: De Vasa. Dit schip komt uit dezelfde periode als de Batavia, waardoor de vondsten die daar gedaan zijn ook representatief zijn voor de Batavia. Het schip heeft niet gevaren, dus er is weinig verschuiving van vondsten geweest. Het nadeel van dit schip is dat het niet van de VOC was. Er kan dus verschil in materiaalsoort en -types zitten.

- Welke historische en archivalische onderzoeken zijn bekend over dit onderwerp en kunnen die gebruikt worden in dit onderzoek?

Deze vraag is beantwoord na het literatuuronderzoek, aangezien er toen genoeg bronnen verzameld waren. Alle bronnen zijn vergeleken en kritisch bekeken. Er is een overweging gemaakt van welke bronnen waarde toevoegen aan dit onderzoek en daardoor is duidelijk geworden in hoeverre de bronnen betrouwbaar en representatief zijn voor het onderzoek.

Bij het beantwoorden van de onderzoeksvragen is onderscheid gemaakt tussen een viertal onderzoeksmethoden:

- Het onderzoek naar archieven (archivalisch onderzoek) en systematisch literatuuronderzoek. Bij het literatuuronderzoek zijn de volgende boeken gebruikt:

- Yk, van C., (1697) 'De Nederlandsche scheepsbouwkonst opengesteld', Amsterdam;
- Witsen, N., (1671) 'Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier', Amsterdam;
- Ketting, H., (2002) 'Leven, werk en rebellie aan boord van Oost-Indiëvaarders 1595-1650', Amsterdam;
- Gelder van R., (1977) 'Het Oost-Indische avontuur – Duitsers in dienst van de VOC', Nijmegen;
- Dam van, P., (1701) 'Beschrijvinge van de vereenigde OostIndische Compagnie';
- Wustenhoff, J.E., 'Voormetrische Nederlandse tinnen inhoudsmaten' (2001);
- Bekende inventarislijsten van schepen van de VOC, onder andere 'De Rob' uit 1640, 'De Utrecht' uit 1638 en de 'Nieuw-Hoorn' uit 1618.

- Archeologische vondsten. Het gaat hierbij om een materiaalonderzoek. Archeologische vondsten die gedaan zijn bij maritieme opgravingen, zoals:

- vondsten uit de RCE;
- vondsten uit het West Fries Museum;
- vondsten die gedaan zijn bij de opgraving van de Batavia door het Western Australian Museum.

- Beerputtenonderzoek

- Beerputtenonderzoeken die gedaan zijn in de stad Amsterdam en gepubliceerd zijn op de website maps.amsterdam.nl/archeologie;
- De resultaten van het onderzoek van Gawronski, J., 'Een 17^e eeuwse beerput in de grachtengordel' (2005).

- Schilderijen, liederen en gedichten

Op basis van deze vier onderzoeksvormen zijn de deelvragen beantwoord. Het antwoord op de hoofdvraag is in het filmpje weergegeven.

3. Resultaten

Het resultaat van de doelstelling is een vijftien minuten durende film over een maaltijd die in 1629 genuttigd wordt in de kajuit van de Batavia. In dit hoofdstuk worden de onderzoeksresultaten besproken, aan de hand waarvan de reconstructie van de gedekte tafel en de film zijn gemaakt. De resultaten worden ingeleid met het achtergrondverhaal van de Batavia. Er is voor gekozen om het verhaal van de Batavia voor de uitkomsten van de onderzoeken te plaatsen, zodat een beeld gevormd kan worden van de gebeurtenissen op de Batavia. De volgende onderwerpen komen aan bod:

- het verhaal van de Batavia;
- archivalisch onderzoek;
- archeologische vondsten;
- beerputtenonderzoek;
- schilderijen;
- film.

3.1 Het verhaal van de Batavia

De Batavia is op de Peperwerf in Amsterdam gebouwd in 1627. Het schip voer uit in oktober 1628,³ wat betekent dat het schip gebouwd moet zijn in de periode daartussen.⁴ De VOC heeft zijn archieven op een juiste manier bijgehouden en deze zijn nog steeds in te zien. De Batavia was van het type spiegelretourschip. Dit betekent dat het speciaal gebouwd is voor het heen en weer reizen tussen Nederland en Nederlands-Indië. Het woord spiegel ontleent zich aan de achterkant van het schip. Het platte, bijna verticaal-lopende stuk wordt de spiegel genoemd.⁵ Op afbeelding B is de spiegel te zien met de drie kruizen van Amsterdam.

Figuur B: De spiegel van de Batavia met de kenmerkende drie kruizen van Amsterdam: stille getuigen van het feit dat het schip in Amsterdam gebouwd is. Foto van de Bataviawerf, 2009.

³ www.nationaalarchief.nl, waarnemingsnummer: 1.04.02.

⁴ Pelsaert 1648, 1.

⁵ Dam 1701, 45.

Op 28 oktober 1628 vertrok de nieuwe vloot van de VOC naar Nederlands-Indië vanuit de haven van Texel. De vloot bestond uit een zevental schepen: de Batavia, de van Buren, de Dordrecht, de 's-Gravenhage, de Assendelft, de Kleine David en de Saerdam. De eerste calamiteit vond plaats toen het schip nog in de haven was: De Batavia was vastgelopen door overbelasting. Door wrikken, wringen en de opkomende vloed kwam de Batavia op tijd los om de vloot achterna te varen. In het laadruim van de Batavia lagen kostbare edelstenen, juwelen en kisten met goud, geschenken voor de Mongoolse koning. 130 blokken bewerkt zandsteen, die de poort van het nieuwe kasteel in Batavia moest vormen, lagen ook als ballast in het ruim.⁶

Als het om scheepsreizen gaat, wordt gesproken over volk voor de mast en volk achter de mast. Voor de mast leefden de normale zeemannen en achter de mast de elite.⁷ In de 17de eeuw waren er ook gastarbeiders: vanuit heel Europa werkten groepen mensen voor de VOC. In het boek van Ketting wordt een duidelijk beeld geschetst van deze situatie.⁸ Voor de mast was de leefsituatie slecht en dienden ontberingen verdragen te worden.⁹ Achter de mast was het leven minder zwaar. De elite had eigen kooien om in te slapen. Ze moesten deze delen met meerdere personen, maar ze hadden een matras. De groep mensen achter de mast was welkom in de kajuit. De maaltijd werd genuttigd in ploegendiensten. Eerst mocht de koopman met zijn lui, daarna de passagiers.¹⁰ Francisco Pelsaert beschrijft in zijn journaal dat er 38 passagiers en 303 bemanningsleden mee waren naar Batavia.¹¹ Uit het journaal en andere bronnen over de VOC kan gesteld worden dat de volgende personen in de kajuit mochten eten¹²:

- De opperkoopman, Francisco Pelsaert;
- De onderkoopman, Jeronimus Cornelisz;
- De schipper, Adriaen Jacobsz;
- De boekhouder en zijn assistent, Gijsbert Bastiaensz (zoon van predikant) Salomon Deschamps;
- Opperstuurman, Klaas Gerritsz;
- De opperbarbier en de onderbarbier, Frans Jansz en Aris Jansz;
- De predikant met zijn achttallige gezin, Gijsbert Bastiaensz met vrouw en zes kinderen;
- Acht vrouwelijke passagiers, waarvan vier met kinderen. Hieronder Lucretia Jansz met haar dienstbode en haar kind.¹³

In de tijd van de VOC heette de kapitein van het schip een schipper, maar hij had niet het hoogste gezag aan boord. Dat was de opperkoopman, die namens de VOC handel dreef en geschenken gaf.¹⁴ De opperkoopman van de gehele vloot was Francisco Pelsaert. De schipper van de Batavia was Adriaen Jacobszoon. Jacobsz was een matroos die vaak te veel dronk.¹⁵ Pelsaert en Jacobsz hadden eerder samen gevaren en dat was voor beiden geen positieve ervaring geweest. Pelsaert had Jacobsz eens publiekelijk terecht gewezen, wat Jacobsz niet positief opvatte. Dit heeft een haat aangewakkerd jegens elkaar. Toen ze teruggekeerd waren, hoopten ze beiden elkaar nooit meer tegen te komen. Dit gebeurde echter op de reis naar Nederlands-Indië. De onderkoopman op deze reis was Jeronimus Corneliszoon, een failliete apotheker uit Haarlem met ketterse denkbeelden. Hij moest vluchten uit de Republiek en meldde zich aan bij de VOC.¹⁶ Hij had niets meer toen de reis

⁶ Leijenaar 1989, 34.

⁷ Gelder 1977, 10-55.

⁸ Ketting 2002.

⁹ Devoc.weebly.com.

¹⁰ Ketting 2002, 45.

¹¹ Pelsaert 1648; Roeper 2002.

¹² De lijst is gemaakt naar namen die zijn genoemd door Pelsaert en naar functie die door Roeper, Yk en Witsen worden genoemd.

¹³ Ketting 2002, 146.

¹⁴ Keblusek 2012.

¹⁵ Pelsaert 1648.

¹⁶ Leys 2005.

begon en niets te verliezen. Er was ook een dominee aan boord van de Batavia, Gijsbert Bastiaensz. Hij had een beroep gekregen in Nederlands-Indië, waardoor hij met zijn hele gezin afreisde naar het verre Oosten. Zijn zoon, ook Gijsbert geheten, was tevens de boekhouder tijdens deze reis.¹⁷ Op ieder schip van de VOC was een chirurgijn aan boord, die eveneens diende als barbier. Op de Batavia was dat meneer Frans Jansz. De chirurgijn is een multifunctionele dokter die ook een moestuintje bijhield, zodat er verse kruiden of groenten aan boord waren. Ook Lucretia Jansz was aan boord. Zij was getrouwd met een rijke koopman, die al in Nederlands-Indië was. Lucretia voer hem samen met haar dienstmeisje Zwaantien Hendriks achterna.¹⁸ Schipper Jacobsz was van plan het schip over te nemen. Vlak nadat het schip de haven uit was, moesten onderkoopman Cornelisz en schipper Jacobsz hun plannen hebben ontworpen. Jacobsz kon het echter niet alleen en probeerde alle belangrijke officieren aan boord achter hem te krijgen, zonder argwaan te wekken. Hij betrok onderkoopman Cornelisz ook bij het plot. Samen bespraken ze hoe ze de muiterij in werking konden zetten.

In de film die bij dit Verantwoordingsdocument hoort, is het volgende moment gefilmd. Twee derde van de reis is voorbij. Er is zojuist vers proviand binnengehaald op Kaap de Goede Hoop. Pelsaert ligt ziek in zijn kooi en heeft het rechtspreken over enkele vergrijpen die gebeurd zijn moeten uitstellen. Zo is Lucretia Jansz aangerand en besmeurd met pek.¹⁹ Het was donker, waardoor Lucretia haar aanranders niet kon aanwijzen. Jacobsz had gehoopt dat Pelsaert iedereen zou straffen die de dader had kunnen zijn en met een onredelijke straf zou komen. Dan zouden Jacobsz en Cornelisz iedereen opruien en de macht kunnen overnemen.²⁰ Jacobsz nam Pelsaerts taken waar en ontsloeg het dienstmeisje van Lucretia. Ze hadden openlijk een relatie en hij liet haar voor hem werken. Het filmpje begint rond etenstijd.²¹ Jacobsz en Cornelisz staan boven de kaarten gebogen om de kaping te bespreken, als Pelsaert zijn kooi uitkomt. Lucretia had aan de dominee verteld wie ze verdacht van de aanranding, maar Pelsaert wist daar niets van. Er wordt een gespannen maaltijd gehouden, die te zien is op de film. Na de maaltijd liep de hele reis van de Batavia mis. Pelsaert heeft niemand gestraft voor de aanranding van Lucretia. Hij had gezegd dat hij de zaak zou onderzoeken als ze de bestemming hadden bereikt. Het plan van de schipper en de onderkoopman kon niet doorgaan en ze bedachten een nieuw plan.²² Cornelisz en Jacobsz probeerden van de vloot los te komen, maar voeren te dicht naar Australië en liepen vast op het rif bij Beacon Island. Iedereen kwam levend uit het wrak en zocht beschutting op het eiland. Er was nergens water of voedsel te vinden en in groepjes vertrokken de overlevenden naar omringende eilanden om te zoeken naar proviand. Toen daar ook niets gevonden werd, besloot Pelsaert om samen met de schipper en wat soldaten in de sloep door te varen naar Batavia in Nederlands-Indië om hulp te zoeken. Onderkoopman Cornelisz bleef achter. Na het vertrek van de schipper en opperkoopman had hij de hoogste rang en kreeg zo automatisch de leiding. Hier oefende hij een waar horrorregime uit. Hij stelde de mannen die hij vertrouwde als medeleiders aan en gaf ieder een vrouw die ze mochten gebruiken. Iedereen die het er niet mee eens was, vermoordde hij. Soldaat Wybe Hayes, die met een groepje mannen op een ander eiland was, hoorde hiervan en keerde terug. Net voordat er een oorlog zou uitbreken, keerde Pelsaert terug met een schip om de overlevenden op te halen. De muiters kregen een proces en werden veroordeeld. Schipper Jacobsz heeft zijn deel in de muiterij altijd ontkend en is nooit gestraft voor zijn daden.

¹⁷ Leys 2005.

¹⁸ Leys 2005.

¹⁹ Roeper 2002, 64.

²⁰ Dash 2002.

²¹ Ketting 2002, 96

²² Dash 2002.

3.2 Archivalisch en literatuuronderzoek

In het archief van de VOC²³ is een beperkt aantal boeken aanwezig over de inrichting van schepen van de VOC. Het belangrijkste archiefstuk is het boek van Nicolaes Witsen, de toenmalige burgermeester van Amsterdam en eveneens in dienst van de VOC.²⁴ Hij geeft een gedetailleerde beschrijving van hoe het schip is ingedeeld en wie achter de mast verbleven. Witsen gaat niet in op gebruiksvoorwerpen. Scheepsvolk in de Gouden Eeuw sprak altijd over een schip in twee delen: de lieden voor de mast en de lieden achter de mast. De lieden achter de mast is de groep mensen die in de kajuit mocht verblijven. Ook heeft Witsen beschreven wie er aan tafel gingen in de kajuit en in welke volgorde.²⁵ In de 17de eeuw zag een gedekte tafel er anders uit dan in het heden. In rijkere huizen lag bijvoorbeeld een Perzisch tapijt op de tafel. Gedurende de maaltijd werd de tafel gedekt met een linnen tafelkleed. Ook waren er linnen servetten en handdoeken.²⁶ Tinnen serviesgoed was populair onder de gegoede burgerij. Daarnaast stonden er voorwerpen van steengoed, glas en keramiek op de tafel. Het metrieke stelsel was nog niet uitgevonden en hoeveelheden werden gemeten met speciale kannetjes en potjes. Elke kan had een eigen naam en kon een bepaalde hoeveelheid bevatten en elke grote stad had zijn eigen afmetingen.²⁷ De VOC gebruikte de maten van Amsterdam, omdat daar het hoofdkantoor en de grootste kamer waren gevestigd. In het economisch verkeer was het verplicht gebruik te maken van geijkte inhoudsmaten (en gewichten en lengtematen, en soms ook weegschalen). De Amsterdamse tinnen inhoudsmaten konden ook in de kroeg worden gevonden.²⁸ In tabel 1a staan de huidige inhoudsmaten naast de 17de-eeuwse inhoudsmaten beschreven. In de eerste kolom staan populaire levensmiddelen met de standaardafmeting waarin ze gewoonlijk geschonken worden. Elke maaltijd kwam er bijvoorbeeld één kan wijn op de tafel te staan. Die staat gelijk aan twee pinten met wijn en tegenwoordig zou dat 1.21 liter zijn. In figuur 2 zijn de tinnen inhoudsmaten weergegeven. De vorm van de kan verschilt per stad en per jaar.

	Eenheid	Is gelijk aan	Huidige inhoud
Wijn/ jenever/	1 kan	2 pinten	1,21 liter
Azijn/ bier/	1 pint	4 mutsjens	0,6 liter
Gist/ mosterd	1 mutsje	2 halfjes	0,15 liter
	1 stoop	2 kannen	2,425 liter ²⁹
	Flapkan	10 mutsjens	1,516 liter ³⁰

Tabel 1a: Inhoudsmaten.

²³ Het archief van de VOC is te bezoeken op www.nationaalarchief.nl.

²⁴ Witsen 1671.

²⁵ Witsen 1671, 10-131.

²⁶ Jacobs 1997, 145.

²⁷ Home.knp.nl/holtm073/themas.html.

²⁸ Na een gesprek met Ritzo Holtman over tinnen inhoudsmaten op 01-04-2015.

²⁹ Www.meertens.knaw.nl/mgw/plaats/44.

³⁰ Ketting 2002, 90,127.

Figuur 2: De maatkannen met een respectievelijke inhoud van 75ml; 0,15l; 0,3l; 0,6l. Het mutsje met deksel kan eveneens als mosterdpot worden gebruikt. OB71-305-41.³¹

Op basis van de bron van Witsen, de Nederlandse Tinvereniging en het uitgevoerde onderzoek, is de lijst hieronder opgesteld. In de eerste kolom staat het aantal voorwerpen dat door de VOC werd verstrekt, samen met de naam van het voorwerp. In de tweede kolom staat het materiaal waar het voorwerp van is gemaakt en in de derde kolom een beschrijving van waar het voorwerp voor werd gebruikt.

Item	Materiaal	Inhoud
2 waterpotten	steengoed (westerwald, baardman)	water
2 schotels van 2,5lb ³²	majolica	boterschotel
2 schotels van 2 lb	tin	serveren
2 schotels van 1,5lb	tin	serveren
2 schotels van 1 lb	tin	serveren
20 lepels	tin	
20 teljoren	tin	borden
2 zoutvaten	tin	zout
1 peperbus	tin	peper
4 holle kommen	tin	voor het serveren
2 pintskannen met tuit	tin	voor dranken
1 pintskan zonder tuit	tin	voor dranken
2 halve pintjes	tin	voor dranken
4 mutsjens	tin	twee ingebruik als mosterdpotten
4 halfmutjens	tin	inhoudsmaat
10 bekers	glas	wijn
10 koppen	tin	water
2 flapkannen	tin	bier
3 saucieren	tin	sauskommen

Tabel 1: Een mogelijke inventarisatielijst voor de Batavia.

In het boek 'De Nederlandsche Scheepsbouwkonst' van Cornelius van Yk (1679) en 'Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier' van Nicolaes Witsen (1671) worden inventarisatielijsten beschreven. Deze boeken zijn een halve eeuw later dan de bouw van de Batavia geschreven en

³¹ Naar Ritzo Holtman 01-04-2015.

³² Een lb is een gewichtseenheid: de zogenaamde liber. Één liber is gelijk aan 494 gram.

moeten worden vertaald naar de vroege 17de eeuw. Om de aantallen van de voorwerpen te kunnen vergelijken zijn inventarislijsten van 'de Vergulde Draeck' (1653) en van de 'Utrecht' (1648) gebruikt. De Vergulde Draeck is van het type jacht. Ze is gebouwd in Amsterdam in 1653 en vergaan in 1656, voor de kust van Australië. De Vergulde Draeck was bezig aan haar derde reis van Nederlands-Indië toen het schip vastliep op een rif door een berekeningsfout van de schipper. In het archief van de VOC zit de bestaande inventarisatielijst van het schip. De Batavia is in 1628 gebouwd. Dit betekent dat er 28 jaar verschil zit tussen de bouw van de schepen. De bron is betrouwbaar en representatief, maar er moet rekening worden gehouden met de afmetingen van het schip. Een jacht was kleiner dan een spiegelretourschip. De Batavia had een bemanning van ongeveer 300 mensen, de Vergulde Draeck ongeveer 130 mensen. In beide gevallen was de kajuit alleen toegankelijk voor de elite, dus ongeveer hetzelfde aantal personen at daar.³³

Van Yk en van Dam geven ook een uitgebreide lijst van voorwerpen die in de kajuit aanwezig waren.³⁴ Van Yk heeft het boek 'de Nederlandse scheepsbouwkonst opengesteld' geschreven, dat in 1697 is gepubliceerd. Dat zou betekenen dat van Yk in het begin van de 17de eeuw is geboren. Over het leven van Van Yk is niet veel bekend. In het voorwoord van zijn boek zegt hij dat hij scheepstimmerman is. In zijn boek wordt niet gesproken over de VOC. Hij zegt dat het boek geschreven is naar reden en evenredigheid naar alle schepen die in Nederland worden gebouwd, maar hij draagt zijn boek op aan een aantal hooggeplaatste heren van de VOC. Hij geeft een korte, incomplete beschrijving van welke voorwerpen in de kajuit stonden. De inventarisatielijst staat beschreven in het boek van Pieter van Dam, 'Beschrijvinge van de Oost-Indische Compagnie' uit 1701. Van Dam was advocaat en aangesteld bij de Heren XVII, het centrale bestuur van de VOC. In het boek beschrijft hij de geschiedenis van de VOC. De lijst die van Dam heeft gemaakt is betrouwbaar en representatief.

Bij de opgravingen van scheepswrakken door de RCE zijn complete kajuitsraden aan tin naar boven gekomen. De opgravingen bij de rede van Texel zijn allemaal samengevoegd in één document: 'Onderwaterarcheologie op de rede van Texel: waardestellende onderzoeken in de westelijke Waddenzee (Burgzand)'. Bij het wrak Burgzand Noord 3, gedateerd in het jaar 1640, staat dat er tinnen borden, schotels, lepels, kommen, een mosterdpot en een zoutvat zijn opgegraven.³⁵ Bij wrak Burgzand Noord 3 staat dat er tinnen vaatwerk is gevonden op het achterschip.³⁶ Dit zijn aanwijzingen dat de tafel gedekt werd met tinnen objecten. Bovengenoemde bronnen leveren de volgende lijst op:

Vergulde Draeck ³⁷	Van Yk ³⁸	Van Dam, P., (1669) ³⁹
2 schotels van 3lb		
2 schotels van 2,5lb		
2 schotels van 2lb		
2 schotels van 1,5lb	8 gesorteerde schotels	
1 lampeth (kruik) met schotel	1 lampet met schotels	
20 tinnen lepels	6 zilveren lepels	
18 teljoren (borden)	16 tinnen tafelborden	
2 zoutvaten	2 zoutvaten	zoutvaten en peperbusjes
2 mosterd-potten	2 mosterd-potten	mosterd-potten met lepels

³³ Oeverbeek 2018.

³⁴ Zie tabel 2.

³⁵ Vos 2012, 161.

³⁶ Vos 2012, 116.

³⁷ Sigmond 1993, 54.

³⁸ Yk, 1697.

³⁹ Dam, 1701.

4 kleine lepeltjes		
3 holle kommen	4 tinnen kommetjes	holle kommen
2 pintskannen met tuiten		pints wijnkannen
1 pintskan zonder tuit	3 tinnen wijnkannen	
2 halfpintjes	2 halfpintjes	
4 mutsjens		mutsjens
4 halfmutsjens		halfmutsjens
2 waterpotten (steengoed)	2 tinnen waterpotten	
2 brandewijn pimpeltjes		brandewijnpimpeltjes
6 kopjes		koppen
4 trechters	2 trechters	
4 flapkannen	2 flapkannen	flapkannen
4 bekers	3 bekers	bierbekers en rantsoen bekers
4 saucieren (sauskommen)	3 saucieren	
2 oliekannetjes		
	1 tinnen onderzetter	tabakscomfoortjes
	3 tinnen halve kannen	boterschotels (majolica)

Tabel 2: Inventarisatielijst van de Vergulde Draeck en een inventarisatielijst volgens Van Yk en Van Dam.

Tabel 1 is samengesteld door de bronnen van tabel 2 te vergelijken, evenals met het boek van Witsen. Voor de reconstructie is een weloverwogen keuze gemaakt in de aantallen van de objecten die in de kajuit meegingen. Er is rekening gehouden met het type schip en de grootte van de groep mensen die aan boord meeging. De belangrijkste overweging was de grootte van de groep mensen die hun maaltijden nuttigde in de kajuit. Tabel 1 is als uitgangspunt gebruikt voor de reconstructie die te zien is in de bijgevoegde film.

3.3 Archeologische scheepsvondsten

Door de RCE voor de scheepvaart, toentertijd gevestigd in Lelystad, is het mogelijk geweest om een visueel overzicht te krijgen van alle objecten die op de bovengenoemde inventarisatielijsten staan. Bij de RCE worden alle vondsten die gedaan zijn bij de opgravingen van scheepswrakken bewaard. De objecten in tabel 1 zijn allemaal bekeken. Ten eerste om een beeld van het object te krijgen en ten tweede om een replica of een object dat erop lijkt te kunnen krijgen voor in de film, om de tafel mee te dekken. De vondsten uit de Batavia geven het meest representatieve beeld weer. In 1972 is het wrak van de Batavia opgegraven.⁴⁰ Het Western Australian Museum (WAM) heeft deze expeditie begeleid. Er zijn veel vondsten in en rondom het wrak gedaan. Deze zijn te raadplegen in een online database. Van die database is ook gebruikgemaakt om een visueel overzicht te vormen van de voorwerpen uit tabel 1. Tinnen voorwerpen zijn uit het wrak gehaald, kruiken van steengoed en stukken glas. De tinnen voorwerpen waren doppen, twee borden en drie lepels. De borden en de lepels hadden het gekroonde roos merk. Dit geeft aan dat de kwaliteit van de tin goed is. Op één lepel waren de initialen B.H te zien, van tinnegieter Barend Harmensz. Haan uit Amsterdam (1581-1648).⁴¹ De andere lepel had de initialen BDW. Deze initialen zijn bekend van vondsten uit het eerste kwart van de 17de eeuw.⁴² Het tinnen bord uit het wrak van de Batavia is te zien op afbeelding 8 en de tinnen lepel uit het wrak van de Batavia op afbeelding 6. In 1628 is ook een schip gezonken, de Vasa, in de haven van Stockholm en voordat haar eerste reis begonnen was.⁴³ Dit schip heeft 333 jaar op de bodem van het water gelegen, daarna is het geborgen. Het schip en de vondsten waren in een perfecte staat. De Vasa was een Zweeds oorlogsschip. De vondsten zijn representatief voor de scheepvaart in de eerste periode van de 17de eeuw, omdat dit schip in hetzelfde jaar gebouwd is als

⁴⁰ <http://museum.wa.gov.au/>.

⁴¹ <http://am.adlibhosting.com/amonline/advanced/Details/collect/8295>.

⁴² Gavronsky 2005, 15.

⁴³ <https://www.vasamuseet.se/nl>.

de Batavia. De vondsten van de kajuit dienen alleen vertaald te worden naar het Nederlands. De vondsten uit dit schip zijn ook onderzocht en toonden gelijkenissen met de Nederlandse vondsten. In de volgende paragraaf zijn alle voorwerpen uit tabel 1 beschreven. Daarbij zijn afbeeldingen ingevoegd van het object. Deze objecten zijn vondsten uit de Vasa, uit de Batavia of vondsten die in de RCE bewaard worden. Met deze afbeeldingen is een replica getracht te zoeken.

3.4 Voorwerpen voor de maaltijd

Om een goede afweging te maken welke objecten op een gedekte tafel stonden moet er naast een archivalisch onderzoek naar de objecten ook worden bekeken wat men at. Het onderzoek naar eten is een onderzoek wat geheel los staat van deze scriptie. Uit een aantal bekende bronnen zijn de met naam genoemde maaltijden als uitgangspunt gebruikt. De schepen van de VOC kregen allemaal hetzelfde rantsoen aan eten mee. Voor in de kajuit is dit brood, gezouten spek, boter, olijfolie, bonen, kaas, druiven, bier, Spaanse wijn en water.⁴⁴ De chirurgijn hield vaak een moestuintje bij voor verse specerijen en kruiden. Ook kwamen er levende dieren aan boord. Zo hadden de mensen achter de mast een vers eitje, kippenvlees, varkensvlees, verse melk en koeienvlees. Aan boord werd vaak gevestigd, er stond vaak verse vis op het menu. Rond de evenaar kon men tonijn en zeebaars vangen.⁴⁵ De spek, kaas en bonen werden van tevoren flink gezouten. Dit verlengde de houdbaarheid. Op kaap de Goede Hoop werden nieuwe rantsoenen ingeslagen. Met het oog op tabel 1 zijn de volgende objecten aanwezig op de gedekte tafel:

Water- en bierkruiken: Water is de eerste levensbehoefte en was in grote hoeveelheden aanwezig op de Batavia. Het ging op rantsoen⁴⁶, wat inhield dat er voor iedereen aan boord per dag een bepaalde hoeveelheid water beschikbaar was. Die hing af van de lengte van de reis, het aantal tussenstops en de condities op zee. De kruiken waren van steengoed en hadden een tinnen deksel of een stop. Op de Batavia zijn kruiken van steengoed gevonden (figuur 2) en verscheidene tinnen doppen voor op deze kruiken.

Figuur 2: Water- of bierkruik, gemaakt in Frechten. Uit het wrak van de Batavia. BAT21523.

Gesorteerde schotels, holle kommen en saucieren: Het voedsel in de kajuit werd op schotels en in holle kommen geserveerd.⁴⁷ De VOC gaf een uitgebreid tinnen servies mee. De majolica is ook te vinden in de kajuit, omdat het een statievertrek was. Tijdens feesten, zoals de verjaardag van de schipper, het passeren van de evenaar of oud en nieuw, werd meestal een feestmaal genuttigd. Er

⁴⁴ Witsen 1671.

⁴⁵ Ketting 2002.

⁴⁶ Ketting 2002, 128.

⁴⁷ Ketting 2002, 145.

werd dan anders servies gebruikt. Het voedsel dat aanwezig was in de kajuit verschilde per schip, omdat de officieren hun eigen voedsel mochten inslaan. Schipper Bontekoe had bijvoorbeeld ganzen opgeslagen in zijn kajuit toen ze op het eiland Réunion hadden aangelegd.⁴⁸ Deze luxe delicatessen waren een extra naast het normale voedsel dat ze kregen en werd ook aan het scheepsvolk uitgedeeld. Het voedsel bestond onder andere uit vlees, spek, stokvis, kaas, gort, bonen, erwten, scheepsbeschuit met doopjes⁴⁹ van azijn, mosterd en zout of olie.⁵⁰ In de kajuit kwamen daar extra luxe artikelen bij, zoals honing, suiker, specerijen en vleessoorten.⁵¹ In de RCE staan voorbeelden van tinnen schotels en majolica schotels. Er kan gesteld worden dat de luxe delicatessen van de officieren op de majolica schotels lagen en het normale voedsel op de tinnen schotels. De sauzen en doopjes zaten in aparte sausschalen, die saucieren werden genoemd.⁵² Ketting stelt: “Zout en sauzen zaten in zoutvaten, mosterdpotten en sauskommen.” De holle kom (figuur 3) is afkomstig van een vrachtschip dat is vergaan in 1625. Het maakte geen deel uit van de VOC. Figuur 4 en 5 tonen tinnen schotels, die op maat gemaakt werden in libis. Figuur 4 is een vondst van de RCE en Figuur 5 is gevonden in het wrak van de Vasa.

Figuur 3: Holle kom. OB71-305-51. Afkomstig van een vrachtschip, vergaan in 1625. Te vinden in de RCE.

⁴⁸ Ketting 2002, 87.

⁴⁹ Een doopje is een oud Nederlands woord voor een schrale saus op meelbasis.

⁵⁰ Ketting 2002, 126.

⁵¹ Ketting 2002, 88.

⁵² Yk 1697, 278.

Figuur 4: Tinnen schotel. RCE OB71-305-79.

Figuur 5: Twee afmetingen schotels van tin uit het wrak van de Vasa.⁵³

Lepels: De VOC gaf alleen lepels mee. Vorken waren in deze periode niet bekend en messen dienden zelf meegenomen te worden. Groepen mensen namen hun eigen lepel mee, met hun initialen erin. De collectie van de RCE bevat tinnen lepels, waarin de initialen van de tinnegieter staan, evenals andere initialen. Rijke officieren namen soms zelfs een zilveren lepel mee.⁵⁴ Figuur 6 is een lepel uit het wrak van de Batavia en figuur 7 is een lepel uit het wrak van de Vasa. De eetgedeelten van de lepels zijn ongeveer even lang en breed. Het heft van de lepel uit de Vasa is korter.

⁵³ <http://www.vasamuseet.se>.

⁵⁴ Ketting 2002, 145.

Figuur 6: Lepel uit het wrak van de Batavia. BAT 3200R. GOV.

Figuur 7: Lepel uit het wrak van de Vasa.⁵⁵

Teljoren: Ketting stelt dat iedereen van zijn eigen teljoor kon eten. Teljoren zijn in tweevoud teruggevonden in het wrak van de Batavia (figuur 5). Het verschil tussen schotels en teljoren is dat een teljoor platter is. Een schotel heeft een holle binnenkant, terwijl een teljoor alleen een rand heeft, die als versiering dient. Ook waren teljoren vaak van hout. Voorbeelden van teljoren zijn te zien in figuur 8 en 9.

⁵⁵ <http://www.vasamuseet.se>.

Figuur 8: Tinnen bord uit het wrak van de Batavia. BAT442.

Figuur 9: Tinnen bord uit het wrak van de Vasa.

De borden uit beide wrakken zijn bijna identiek. De merken ervan zijn onleesbaar, waardoor de plaats van productie niet te achterhalen is.

Zoutvat en peperbus: Zout was een belangrijk ingrediënt in de Gouden Eeuw en werd gebruikt om voedsel langer houdbaar te maken. Er werden lange reizen gemaakt en voedsel bedierf snel. Om het langer houdbaar te maken, werd het gepekeld in zout. Hierdoor verloor het voedsel smaak, maar op de tafel stond een zoutvat om weer smaak toe te voegen aan het product. Zout is een smaakmaker die al eeuwen op de tafel staat. Peper was echter een duur luxe specerij. Het werd opgehaald uit de Oost. Bij de VOC stond het op de tafel, maar in mindere mate dan zout.⁵⁶

⁵⁶ <http://www.vasamuseet.se>.

Figuur 10: Tinnen zoutvat of peperbus. Collectie RCE OB71-332.

Zowel bij het onderzoek naar de Batavia als naar de Vasa zijn geen zoutvaten of peperbussen gevonden. Bij de Batavia kan ervan uitgegaan worden dat deze aanwezig waren, aangezien de bronnen zoutvaten en peperbussen benoemen.

Pintskannen met en zonder tuit: Volgens Stapel⁵⁷ werden dranken in water- en pintskannen met en zonder deksel geserveerd. Aan boord waren dranken zoals bier, Spaanse wijn, Franse wijn, brandewijn en water aanwezig. Water zat in de steengoed kruiken en de wijnen waren verdeeld over de kannen en stonden op de tafel.

Mustjens en halfmutsjens: Dit waren inhoudsmaten. Figuur 2 laat een voorbeeld zien van maten van mutsjens.

Koppen en bekers: Koppen zijn vaak van glas en bekers van tin. Het glas is van het type roemer, een typerend glas voor deze periode. Ze zijn eenvoudig in te delen in typologieën. Door de vorm van het glas kan achterhaald worden uit welke periode het komt. Figuur 11 laat een glas zien dat dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw. Figuur 12 toont een tinnen beker.

⁵⁷ Stapel 1939, 652.

Figuur 11: Glazen kop. Dit model dateert van de vroege 17de eeuw, type Roemer.

Figuur 12: Tinnen beker van een beurtschip, vergaan in het begin van de 17de eeuw. RCE OB71-305.

Flapkannen: Deze kannen hebben een inhoud van anderhalve liter en zijn voor het serveren van bier.⁵⁸ De tinnen flapkan uit het wrak van de Vasa mist de deksel. De flapkannen zijn niet correct te vergelijken, maar het scharnier van beide kannen wel. De flapkan uit de Vasa wordt getoond (figuur 14) en een flapkan van een schip dat is vergaan in 1625 (figuur 13). In de beschrijving van de RCE

⁵⁸ Ketting 2002, 90 – 127.

wordt dit een typische oliekan genoemd. In bijlage 1 is een voorbeeld van een flapkan te zien. Dit type is gebruikt voor de reconstructie.

Figuur 13: Flapkan, oliekan. Te zien in de RCE, afkomstig van een vrachtschip dat vergaan is in 1625. OB71-305.

Figuur 14: Tinnen flapkan uit het wrak van de Vasa.

3.5 Andere gebruiksvoorwerpen voor op de gedekte tafel

Op een tafel staat niet alleen tafelwaar. Op een 21^e-eeuwse gedekte tafel liggen bijvoorbeeld telefoons naast de borden, of een pen die in de broekzak zat. En bij rokers ligt wellicht een pakje sigaretten op de tafel. Vroeger was eveneens het geval. Iedereen op het schip diende bijvoorbeeld zijn eigen mes mee te nemen.⁵⁹ Dit mes werd gebruikt voor diverse klussen, onder andere om voedsel te snijden. Roken werd in de 17de eeuw ook steeds normaler. Ketels van pijpen waren weliswaar klein en de tabak was duur, maar officieren verdienden genoeg geld om hier hun hobby van te maken. Tabak werd bewaard in fraai versierde tabaksdozen. Het is aannemelijk dat de pijpen ook op de tafel werden neergelegd tijdens het wachten op het voedsel. Tot in het midden van de

⁵⁹ Ketting 2002, 145.

19de eeuw werd vuur aangestoken met een brandbaar middel, de tondel. Deze werd bewaard in een tondeldoos, samen met een vuursteen. Om vuur te maken werd met de vuursteen tegen smeedijzer aan geslagen, waardoor vonken ontstonden die gebruikt werden om de tondel aan te steken. In sommige tondeldozen was een smeedijzeren strip gemaakt en sommige scheepslui gebruikten een vuurslag, een smeedijzeren gebruiksvoorwerp met een handgreep. Met het vuur werden de kaarsen aangestoken die op de tafel stonden. De normale matroos gebruikte ook dagelijks een zakmes en de officieren namen ook hun eigen mes mee. Bij archeologische opgravingen zijn weinig messen teruggevonden. Dit komt waarschijnlijk omdat dit persoonlijke eigendommen waren en de zeemannen het in hun broekzak bij zich droegen. In het wrak van de Batavia is een mesheft van ivoor teruggevonden (figuur 12). Het mes is verdwenen als gevolg van corrosie.

Figuur 12: BAT2234, GOV.

Aan het einde van de 15^e eeuw ontdekte Columbus tabak, die door de inheemse bevolking van Amerika werd gerookt. Hij nam het mee naar Europa, maar het werd het als raar en gevaarlijk ontvangen. Pas in het midden van de 16de eeuw, toen zeevaarders tabak herontdekten, werd roken een gewoonte.⁶⁰ In 1600 kreeg het bekendheid in West-Nederland en in 1630 is het in meerdere sociale lagen een gewoonte geworden. Roken werd voor het eerst getolereerd in Amsterdam. Er wordt aangenomen dat op de Batavia ook gerookt werd. Nu een grote groep mensen rookte, kwamen ook de fabrieken op. De allereerste productiecentra in Nederland maakten dubbelconische tabakspijpen. Dit model ontstond rond 1610 en bleef tot ongeveer 1700 bestaan. De ketel was klein en dikwandig. Tabak was relatief duur, waardoor de ketel klein gemaakt werd. De RCE heeft verschillende exemplaren van deze pijpenkoppen, bijvoorbeeld de pijp in figuur 13.

⁶⁰ [Berends 2013.](#)

Figuur 13: Dubbelconische pijp. Afbeelding te vinden op www.pipemuseum.nl.

Groepen mensen hadden een tabaksdoos om tabak in te bewaren. De groep arme mensen een houten tabaksdoos, de groep rijke mensen een metalen. Hoe rijker iemand was, hoe edeler het metaal werd. Dit kon tin, koper, brons of een legering zijn. Tabaksdozen waren er in diverse soorten en fraai versierd. Soms versierden de zeemannen hun eigen tabaksdoos, bijvoorbeeld als het schip rond de evenaar stil stond door een gebrek aan wind. Figuur 14 laat een voorbeeld zien van een tabaksdoos.

Figuur 14: Tabaksdoos van een koperlegering. OBV4432.

Tondel is een brandbaar goed, dat met behulp van vonken werd aangestoken. Het wordt ook de voorloper van de aansteker genoemd. Tondel werd opgeborgen in een tondeldoos. De meest voorkomende dozen waren afsluitbare kokers van messingblik, waar de tondel in bewaard werd. De messing exemplaren zijn te verdelen in vier types: tondeldozen met twee afneembare doppen, tondeldozen met een afneembare dop en met opdrukbodem en tondeldozen met twee scharnieren deksels. Daarnaast bestond er een rechthoekige houten tondeldoos met een schuifdeksel en ijzeren strijkstrip.⁶¹ Ook deze tondeldozen kon de zeeman extra versieren. Vooral de houten dozen waren eenvoudig te besnijden met een zakmes. De RCE heeft diverse soorten tondeldozen gevonden. Het voorbeeld van de Batavia is een houten exemplaar uit een derde kwart van de 17de eeuw. De messing blikken kwamen vooral in de 18de eeuw voor. Vuurslagen zijn smeedijzeren voorwerpen, waarmee op vuursteen geslagen werd, waardoor een vonk ontstond. De vuurslag bestaat uit een verticaal of horizontaal slagblad, met één uitgesmede vatting (handvat). Deze werd meestal tot een krul naar binnen gebogen. Tevens konden twee vuurstenen tegen elkaar aan worden geslagen om vuur te

⁶¹ Gijsbers 2010,30.

maken.⁶² Er zijn vuurslagen te vinden bij de RCE, in diverse vormen. Figuur 15 is een voorbeeld van een vuurslag.

Figuur 15: Smeedijzeren vuurslag. Te vinden in de RCE, OBV5434.

In de 17de eeuw was er alleen kaarsverlichting. Naast de bekende kaarssteker⁶³, stonden er kandelaars op de tafel. Brand is een groot probleem op een schip en met kandelaars moet er rekening gehouden worden met brandgevaar. De voeten van de kandelaars zijn extra breed, zodat ze bij deining niet omvallen.

Op de afbeelding staan twee bronzen kandelaars. Deze set komt uit de kajuit van een schip dat omstreeks 1666 gezonken is. De voeten zijn breed en waarschijnlijk uit dezelfde mal afkomstig, aangezien ze identiek zijn. Op een eettafel staat dit net en fatsoenlijk.

Figuur 15: Bronzen kandelaars uit de RCE. Catalogus nummer A.2.2.

3.6 Beerputtenonderzoek

Bij het beerputtenonderzoek is gekeken of de tafel van de kajuit overeenkwam met de gedekte tafel van burgers aan wal. Het beerputtenonderzoek moet representatief zijn voor de rest van het onderzoek. De Batavia is op de Peperwerf in Amsterdam gebouwd en daarom zijn de beerputten onderzocht die rondom de voormalige Peperwerf liggen. Voor dit onderzoek zijn alleen de rijke beerputten van belang geweest en op basis van het vondstmateriaal was dit eenvoudig te bepalen. Beerputten van een rijk huisgezin bevatten meer glas en duurder aardewerk en af en toe een tinnen voorwerp. Een nadeel van de beerputten was dat er weinig tin in werd gevonden. Tin is het belangrijkste materiaal waar objecten in de kajuit van zijn gemaakt. Een heleboel objecten van aardewerk bleken echter dezelfde vorm te hebben als de tinnen tegenhangers. In de afgelopen 40 jaar zijn resten van bijna 400 beerputten archeologisch onderzocht. De vindplaatsen zijn opgenomen

⁶² Gijsbers 2010, 33.

⁶³ Vos 2011, 22.

in een speciale kaartlaag met beerputten op de website maps.amsterdam.nl/archeologie. Op de kaart zijn concentraties beerputten te zien ter hoogte van het Waterlooplein, de Jordaan en de Haarlemmerhouttuinen. Dit is niet alleen een afspiegeling van de werkelijke verspreiding van beerputten in de historische stad, maar hangt ook samen met het verhoogde aantal bouwterreinen in deze buurten vanwege de grootschalige stadsvernieuwing in 1970-1980, waarbij meerdere beerputten vrijkwamen voor onderzoek.⁶⁴

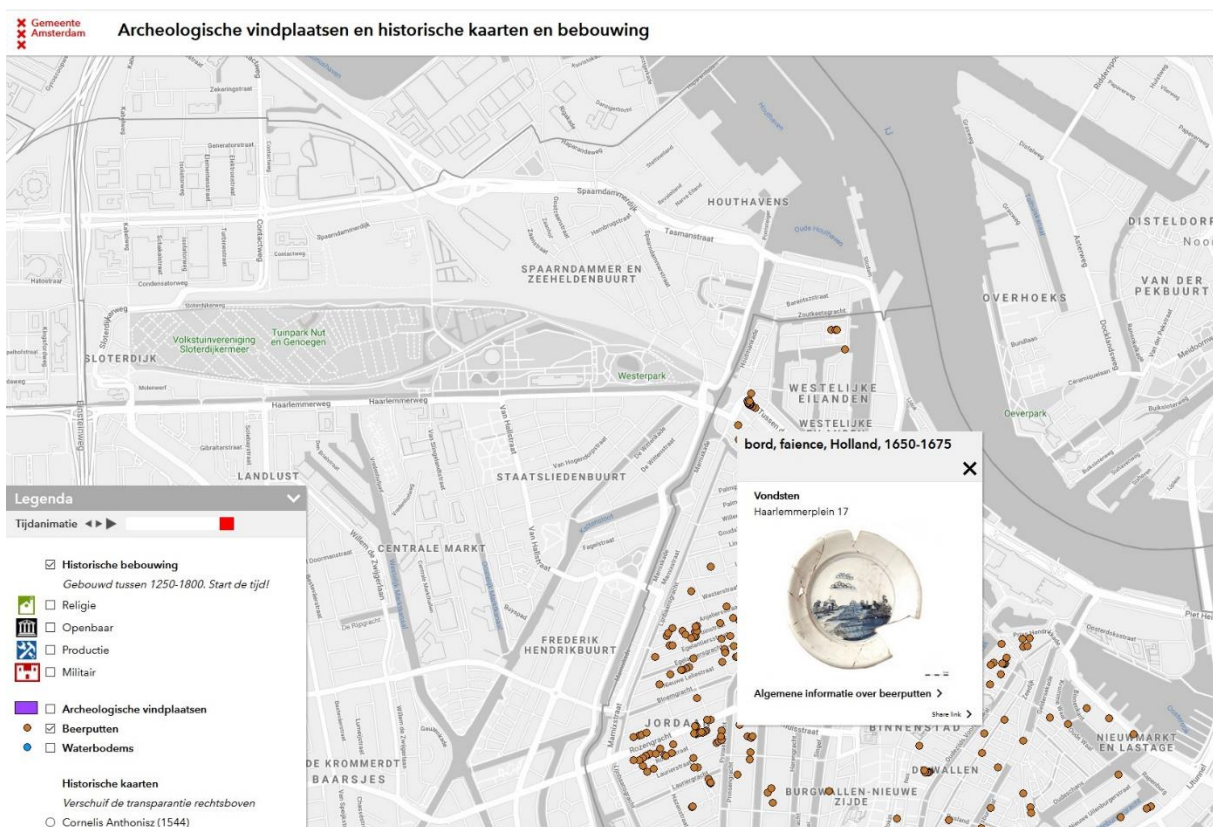

Figuur 17: De peperwerf in Amsterdam, gelegen in de huidige situatie. RA1 is de Peperwerf. Bron: Jansen, 1958.

⁶⁴ <https://historiek.net/amsterdamse-beerputten-in-kaart-gebracht/48584/>.

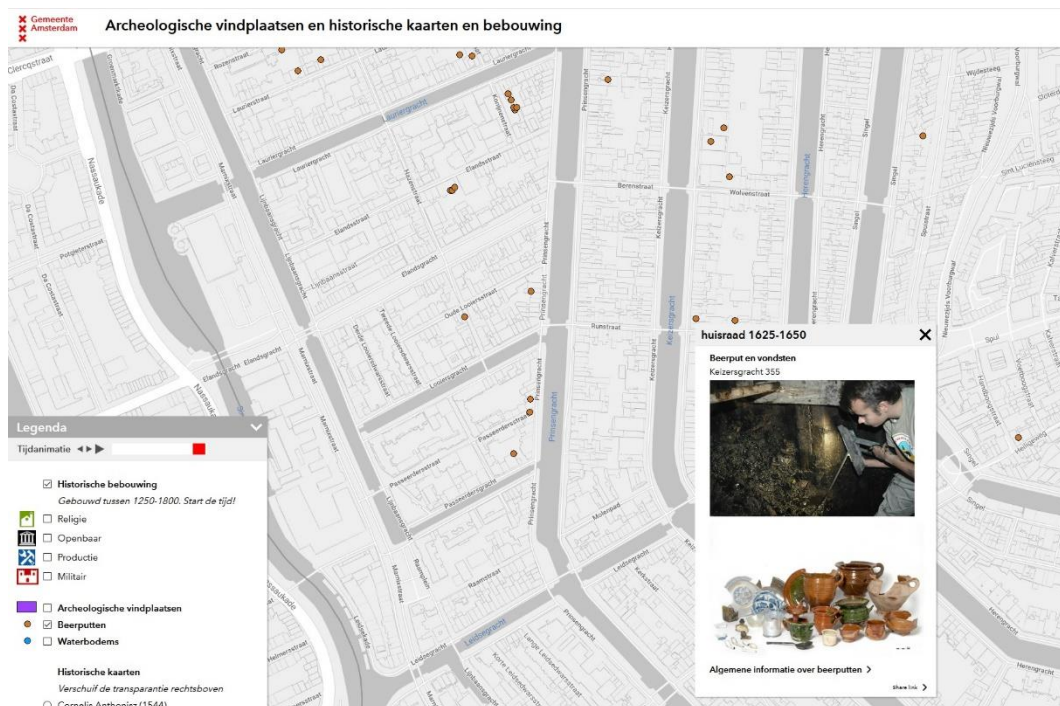
Figuur 18: Balthasar Florisz van Berckenrode, 1925 Peperwerf. De Peperwerf is rood omkaderd. Situatie in 1632.

Figuur 19: Bord, gedateerd 1650-1675.

Figuur 19 laat een bord zien gedateerd is van 1650-1675. Het bord is van aardewerk en heeft dezelfde afmetingen als een tinnen bord dat gevonden is in de Batavia.⁶⁵

⁶⁵ Shipwreck databases, waarnemingsnummer: BAT442.

Figuur 20: Huisraad, datering: 1625-1650.

Figuur 20 laat een beerput zien waar een gehele huisraad is gekomen. De tinnen lepel is te vergelijken met een lepel uit het wrak van de Batavia.⁶⁶ Er staan borden, schotels en kannen bij. De kannen zijn niet allemaal te vergelijken met een tinnen kan, maar het assortiment wel.⁶⁷ Zo kreeg een VOC-schip schotels en kannen van diverse afmetingen. Met deze huisraad kan een vergelijking worden gemaakt met de objecten uit tabel 1. Veel van de objecten kunnen teruggevonden worden in deze huisraad. Er zijn waterpotten, schotels, lepels, teljoren, een zoutvat, holle kommen, bekers, koppen en kannen. De kannen uit deze huisraad zijn gemaakt van aardewerk. Het zijn dus geen flapkannen.

⁶⁶ Shipwreck databases, waarnemingsnummer: BAT3200R.

⁶⁷ www.nationaalarchief.nl, waarnemingsnummer: 1.04.02

Figuur 21: Kandelaar van aardewerk, datering 1650-1675.

Van de kandelaar in figuur 21 is in de film een exacte replica gebruikt. Deze kandelaar heeft een datering van 1650 tot 1675. Op basis van dit beerputtenonderzoek staat de replica kandelaar verantwoord op de gedekte tafel.⁶⁸

Figuur 22: Een lepel uit een beerput in Amsterdam, datering: 1625-1650.

Figuur 22 laat een voorbeeld van een tinnen lepel zien met een datering van 1625 tot 1650. De Batavia heeft na voltooiing van de bouw van het schip in 1628 zijn inventaris gekregen. De lepel uit het wrak van de Batavia en deze zijn bijna identiek.⁶⁹ Dit toont aan dat beerputten gebruikt kunnen worden om een beeld te krijgen van algemene (en rijke) gebruiksvoorwerpen op de tafel, ook op schepen.

⁶⁸ Zie het filmpje voor de tinnen kandelaar.

⁶⁹ Shipwreck databases, waarnemingsnummer: BAT442.

Een nadeel van het beerputtenonderzoek is dat de archeologische vondsten uit een huisraad komen. Een scheepsinventarisatielijst is anders dan een huisraad. De kajuit van een schip kan vergeleken worden met een rijker huishouden. Hoe rijker de groep mensen, hoe meer tin er op de tafel stond. Hoe armer het huishouden, hoe meer tin vervangen werd door aardewerk.⁷⁰

Schilderijen, liederen en gedichten

Om het historische onderzoek naar de 17de-eeuwse gedekte tafel volledig te maken zijn de resultaten van het beerputtenonderzoek, literatuuronderzoek en de archeologische voorwerpen vergeleken met de voorwerpen op schilderijen. De schilderijen uit figuur 23 en 24 zijn geschikt bevonden om te vergelijken met de resultaten van de vorige onderzoeken. In figuur 23 is een gedekte tafel van een rijk gezin te zien. Het is niet duidelijk van welk materiaal de objecten gemaakt zijn. De borden lijken wat betreft vorm op de borden uit het wrak van de Batavia. In figuur 24 is een stilleven te zien van Willem Claesz Heda. Hier is duidelijk te zien dat de objecten van tin zijn. Er zijn borden en teljoren te zien, een kan, een beker en een saucier. Alle objecten komen overeen met de objecten die op de inventarisatielijst van de Batavia staan. Er zijn in het onderzoek geen liederen en gedichten gevonden over de kajuit of over een gedekte tafel.

Figuur 23: Een gedekte tafel van een rijk gezin in 1620. Jacob Matham.

⁷⁰ Van Wijk/Beekhuizen/Probst 2016, 9-45.

Figuur 24: Stilleven van Willem Claesz Heda uit 1635.

Tabel 1 is gebruikt als uitgangspunt bij het creëren van de reconstructiefilm. Van alle objecten is een replica gezocht. Van tabel 1 worden alleen de waterkruiken niet gebruikt, omdat deze zeldzaam en kostbaar zijn.

3.7 Film

Verzamelen van spullen

De film dient historisch verantwoord te zijn. De tafel moest bijvoorbeeld daadwerkelijk gedekt worden. Na de afronding van het onderzoek en het beantwoorden van de onderzoeksvragen werden de objecten verzameld die nodig waren om de tafel te dekken. Tin bleek de belangrijkste materiaalsoort te zijn en de tafel is zoveel mogelijk gedekt met tinnen objecten. De Bataviawerf was in het bezit van een aantal objecten. Deze zijn onderzocht op historische waarde, maar de gedekte tafel was niet compleet. Er werd gezocht naar tinnen voorwerpen in antiekwinkels en kringlopen en de media werden ingeschakeld. In de krant 'Het Urkerland' stond een kleine advertentie met de oproep dat er naar oude tinnen spullen gezocht werd. 'Het Urkerland' vond deze advertentie zo interessant dat er een interview uit voortvloeide. Daar is onderstaand artikel uit voortgekomen.

Figuur 25: 'Het Urkerland' 28-01-2019 Pagina 3.

Een grote groep mensen gaf gehoor aan de advertentie en een aantal voorwerpen en tips kwamen binnen. Na het interview in 'Het Urkerland' belde Omroep Flevoland voor een interview op de radio. Tijdens het filmen op de Batavia was er een filmploeg van omroep Flevoland om het project vast te leggen. Er was veel publiciteit voor het project. Het radiogesprek en het artikel van omroep Flevoland zijn te vinden op de volgende website: <https://www.omroepflevoland.nl/nieuws/167995/zoektocht-naar-tinnen-bestek-voor-diner-uit-gouden-eeuw>

De uitgangspositie om de reconstructie te maken is tabel 1 geweest. Aan de hand van deze tabel is de tafel gedekt. Van alle voorwerpen die op de tafel horen te staan is ten minste één exemplaar gekomen, behalve van de waterpotten, zoutvaten en peperbussen.

Het script is een complex onderdeel geweest van de voorbereiding. Er zijn geen bronnen die een bestaand script bevatten van een 17e-eeuwse maaltijd. Hiervoor is het journaal van Pelsaert nauwkeurig bestudeerd. De acteurs moesten vijftien minuten praten. Er diende genoeg gespreksstof te zijn om een historisch juist verhaal te vertellen. Daarnaast moesten ze eten van het voedsel dat scheepslui in die tijd aan boord hadden. Van elk personage dat aan de tafel ging zitten, zijn karaktereigenschappen gemaakt. De meeste daarvan zijn historisch verantwoord op basis van het journaal van Francisco Pelsaert⁷¹ en op basis van een boek over de Batavia.⁷² Toen voor ieder

⁷¹ Pelsaert 1648, 9,10.

⁷² Dash 2002, 4,5-7,11.

personage een acteur was gevonden, heeft de onderzoekster het script geschreven. Het script is opgenomen als bijlage 2.

Acteurs/Filmer, editor

In de advertentie stond ook de oproep voor een videograaf met acteurs. Daar kwamen zoveel reacties op dat er gekozen kon worden welke acteurs in de film mochten spelen en wie mocht filmen. De acteurs kregen allemaal het script toegestuurd. Dat werd thuis geoefend en uit het hoofd geleerd. Op de eerste filmdag is de generale repetitie gehouden en tijdens de tweede filmdag is alles opgenomen. De film is een kwartier lang en zo werd er ook gedacht aan de acteurs. De videograaf is Rebecca Woort, studente aan de Nederlandse Filmopleiding. Zij heeft de film voor een schoolopdracht gemaakt.

Kleding

De kleding die is gebruikt komt van theaterschool Ventura. Alle kleding die daar hangt is historisch verantwoord. Samen met de eigenaar van de winkel zijn passende kostuums uitgezocht. De kleding diende 17de-eeuws te zijn. In de kajuit zat alleen de belangrijkste groep mensen van het schip. Naast de schipper en zijn mannen waren dit ook passagiers die rijk genoeg waren om de overtocht te kunnen betalen, de opperkoopman en zijn knaap en de dominee en de chirurgijn. De kleren van de passagiers verschillen niet met die van de groep mensen aan wal. De schipper en zijn mannen hadden VOC-kleren aan. Die scheepskleding is in het bezit van de Batavia en mocht worden geleend. De passagiers en de dominee droegen kleding van Ventura.⁷³

Afronding

Rebecca Woort heeft gefilmd. Na het filmen dienden alle scenes gemonteerd te worden. Dit bleek lastiger te zijn dan van tevoren was ingeschat, met als resultaat dat de film er onprofessioneel uitziet. De film werd ook voorzien van ondertiteling en op er is achtergrondmuziek toegevoegd. Er is gekozen voor het thema 'Pirates of the Caribbean', omdat dit thema vaak wordt geassocieerd met schepen en de zee.

⁷³ <https://www.venturakampen.nl/>

Figuur 26: Crew, met van links naar rechts: Dub van Veen als predikant Gijsbert Bastiaensz, Henk Kapitein als schipper Adriaen Jacobsz, Jacoline de Graaf als dienstmeid Zwaantien Hendricks, Rianne de Graaf als algemeen verteller en passagiere Lucretia Jans, Rebekka Post als chirurgijn mr. Frans Jansz, Klaas de Graaf als onderkoopman Jeronimus Cornelisz en Piet Ras als opperkoopman Francisco Pelsaert.

4 Conclusie

4.1 Beantwoording deelvragen

Macro:

In welk jaar en in welke plaats is het schip de Batavia gebouwd en wat voor type schip was het?

De Batavia is gebouwd aan het eind van het jaar 1627 en aan het begin van het jaar 1628 op de Peperwerf in Amsterdam. De Peperwerf was in handen van de VOC. Het type schip is een spiegelretourschip. Het woord spiegel verwijst naar de versiering op de achterkant van het schip, de spiegel. De Batavia was gebouwd om meerdere malen tussen Nederland en Nederlands-Indië te varen om handel te drijven.

Meso:

Welke personen mochten eten in de kajuit gedurende de reis van de Batavia? Om hoeveel personen gaat het en wat was hun functie?

- De opperkoopman, Francisco Pelsaert;
- De onderkoopman, Jeronimus Cornelisz;
- De schipper, Adriaen Jacobsz;
- De boekhouder en zijn assistent, Gijsbert Bastiaenz (zoon van predikant) Salomon Deschamps;
- Opperstuurman, Klaas Gerritsz;
- De opperbarbier en de onderbarbier, Frans Jansz en Aris Jansz;
- De predikant met zijn 8-tallige gezin, Gijsbert Bastiaenz met vrouw en zes kinderen;
- Acht vrouwelijke passagiers, waarvan vier met kinderen, waaronder Lucretia Jansz met haar dienstbode en haar kind⁷⁴;

In totaal gaat het om 25 personen. In de film is te zien dat er geen ruimte was in de kajuit voor 25 personen. Zij werden daarom verdeeld in groepen, die afwisselend in de kajuit aten. In tegenstelling tot wat in veel films wordt getoond, is de kajuit geen privévertrek van de kapitein. De belangrijkste groep mensen en de passagiers die achter de mast verbleven, mochten gebruikmaken van de kajuit.

Micro:

Welke 17de-eeuwse voorwerpen die mogelijk op een gedekte tafel stonden zijn bekend uit bestaande scheepsvaartcollecties?

Er zijn veel voorwerpen bekend uit bestaande scheepsvaartcollecties en er zijn bestaande inventarisatielijsten bekend van de VOC.

Voor de verantwoording van de voorwerpen en de aantallen die erbij staan, zijn onderstaande bronnen gebruikt:

- De inventaris van de Vergulde Draeck. De Vergulde Draeck is van het type jacht. Het is gebouwd in 1653, Amsterdam en vergaan in 1656, voor de kust van Australië. De Batavia is in 1628 gebouwd. Dit betekent dat er 28 jaar verschil zit tussen de bouw van de twee schepen. In die tijd is er waarschijnlijk niet veel veranderd in de inventarisatie. Deze bron is betrouwbaar en representatief.
- De inventarisatielijst, zoals beschreven in het boek van Cornelis van Yk, 'De Nederlandse scheepsbouwkonst opengesteld', dat in 1697 is uitgebracht. Van Yk was scheepstimmerman. Hij stelt dat hij het boek geschreven heeft naar reden en evenredigheid naar alle schepen die in Nederland worden gebouwd. Hij draagt zijn boek op aan een aantal hooggeplaatste heren van de VOC. Hij geeft een korte, onvolledige beschrijving van welke voorwerpen in de kajuit stonden.
- De inventarisatielijst, zoals beschreven in het boek van Pieter van Dam. Pieter van Dam heeft het boek 'Beschryvinge van de Oost-Indische Compagnie' geschreven, dat werd uitgebracht in 1701. Van Dam was advocaat en aangesteld bij de Heren XVII, het centrale bestuur van de

⁷⁴ Ketting 2002, 146.

VOC. In het boek beschrijft hij de geschiedenis van de VOC vanaf de oprichting. De lijst die van Dam heeft opgesteld is betrouwbaar en representatief.

- Het gezonken schip de Vasa. Dit schip is gebouwd in Zweden. Het is een oorlogsschip en zonk op haar eerste reis in 1628 in de haven van Stockholm. Het schip is geborgen in 1961 en bleek op een juiste manier geconserveerd te zijn. Alle voorwerpen die zijn geborgen, stonden nagenoeg op dezelfde plek als dat het schip zonk.
- De voorwerpen die zijn opgesteld bij de RCE voor de scheepvaart. Elke maritieme vondst die geselecteerd is voor het depot is hier opgeslagen. De RCE heeft veel informatie en voorwerpen.
- Het Western Australian Museum (WAM). Dit museum heeft de Batavia geborgen in 1972. Van de voorwerpen die uit dit wrak zijn gehaald, is het zeker dat ze in de Batavia aanwezig waren. Het nadeel van dit wrak is, dat de voorwerpen niet gerangschikt lagen per ruimte in het schip. Alle vondsten moeten op de juiste plek in het schip worden thuisgebracht.

Welke historische en archivalische onderzoeken zijn bekend over dit onderwerp en kunnen die gebruikt worden in dit onderzoek?

Op de Bataviawerf is één bekend historisch onderzoek naar de kajuit, namelijk het onderzoek van Arent Vos. Dit betreft een archivalisch onderzoek. De kajuit is een onderdeel van een groot onderzoek naar de Batavia. Vos heeft voortgeborduurd op het onderzoek van Willem Vos, de maker van de Batavia. Willem Vos heeft veelal de Boeken van Witsen en Van Yk gebruikt voor het maken van de Batavia. Dit is, voor zover bekend, het eerste onderzoek naar een gedekte tafel van een schip van de VOC. Bij de deelvraag hiervoor staat welke boeken gebruikt zijn voor het onderzoek. De RCE, de Vasa en het WAM zijn ook van groot belang geweest bij dit onderzoek.

Welke voorwerpen stonden in Nederland gedurende etenstijd op de tafel in de 17de eeuw en wat was hun functie?

Item	Materiaal	Inhoud
2 waterpotten	steengoed (westerwald, baardman)	water
2 schotels van 2,5lb	majolica	boterschotel
2 schotels van 2 lb	in	serveren
2 schotels van 1,5lb	tin	serveren
2 schotels van 1 lb	tin	serveren
20 lepels	tin	om mee te eten
20 teljoren	tin	borden
2 zoutvaten	tin	zout
1 peperbus	tin	peper
4 holle kommen	tin	voor het serveren
2 pintskannen met tuit	tin	voor dranken
1 pintskan zonder tuit	tin	voor dranken
2 halve pintjes	tin	voor dranken
4 mutsjens	tin	twee in gebruik als mosterdpotten
4 halfmutsjens	tin	inhoudsmaat
10 bekers	glas	wijn
10 koppen	tin	water
2 flapkannen	tin	bier
3 saucieren	tin	sauskommen

Tabel 1: Inventarislijst Batavia.

Een ieder die aan tafel at in de kajuit had beschikking over een eigen bord en lepel. Een ieder had een glas voor wijn of water en een kop voor bier. Water werd geserveerd in waterpotten, bier en wijn in flapkannen. Op de tafel stonden ingrediënten om het voedsel smakelijk te maken, zoals olie, azijn,

mosterd en zout. Ieder product heeft zijn eigen kan of kom. Het voedsel werd geserveerd op schotels en holle kommen.

4.2 Beantwoording hoofdvraag

Hoe zag een gedekte eettafel eruit in de kajuit van de Batavia, het spiegelretourschip van de VOC uit 1628 dat naar Batavia voer?

Deze vraag is beantwoord in de bijgevoegde film. In de film is een visueel beeld te zien van een gedekte tafel in de kajuit. Tabel 1 is als uitgangspunt genomen voor het verzamelen van de voorwerpen. De tafel is gedekt met een linnen tafelkleed en verlicht met kandelaren met een brede platte poot. De voorwerpen op de tafel zijn een saucier, twee holle kommen, twee koppen, twee bekers, vier schotels van diverse afmetingen, zes teljoren, zes lepels, drie flapkannen en twee halve pintjes. In figuur 27 is een screenshot uit de film te zien waarop deze voorwerpen zichtbaar zijn.

De schepen van de VOC kregen hetzelfde rantsoen mee. Voor in de kajuit was dit brood, gezouten spek, boter, olijfolie, bonen, kaas, druiven, bier, Spaanse wijn en water. De chirurgijn hield vaak een moestuin bij voor verse specerijen en kruiden. Ook kwamen er levende dieren aan boord. Zo had de groep mensen achter de mast verse eieren, kippenvlees, varkensvlees, verse melk en koeienvlees. Aan boord werd vaak gevist en er stond vaak verse vis op het menu. Rond de evenaar kon men tonijn en zeebaars vangen.⁷⁵ De spek, kaas en bonen werden van tevoren gezouten. Dit verlengde de houdbaarheid. Op kaap de Goede Hoop werden nieuwe rantsoenen ingeslagen.

Figuur 27: Een volledig gedekte tafel in de kajuit, foto gemaakt door A. de Graaf.

⁷⁵ Ketting, 2002

5 Discussie

In het hoofdstuk discussie wordt de beperking van het onderzoek besproken, de validiteit van het onderzoek en de verwachting van het onderzoek.

5.1 Beperkingen

Tijdens het onderzoek hebben zich twee complicaties voorgedaan. De RCE in Lelystad heeft veel voorwerpen uit schepen in bewaring. De meeste daarvan zijn gedetermineerd. Hierdoor is een beeld gevormd van de voorwerpen die nodig zijn bij de gedekte tafel. De complicatie die zich voordeed is dat geen enkel voorwerp in bruikleen de RCE mocht verlaten. Er moest met spoed een alternatief worden gezocht, met behulp van het brede publiek. In 'Het Urkerland' is een advertentie geplaatst met de vraag of iemand oud tinnen servies had en of hij of zij dat wilde uitlenen. Hier kwamen veel reacties op, van burgers tot vrijwillige instanties en stichtingen (zie figuur 25). De tweede complicatie bevond zich in de persoonlijke sfeer van de onderzoekster. De Batavia was gehuurd voor de data 27 en 28 maart. In het weekend daarvoor brak de onderzoekster haar kaak. Hierdoor was ze verhinderd om deel te nemen als acteur en moest er een vervanger gevonden worden. De vervangsters had twee dagen de tijd om het script te leren en om het uit te oefenen en dat is in het optreden zichtbaar. Tijdens het filmen moest worden gestopt. De onderzoekster was achter de schermen aanwezig om aanwijzingen te geven. In de bijlage van dit onderzoek is het script toegevoegd. Het script mag altijd opnieuw gebruikt worden bij de Bataviawerf. De film geeft een beeld van de Batavia en van een maaltijd in 17^e eeuw.

5.2 Betrouwbaarheid onderzoek

Om de betrouwbaarheid van het onderzoek te meten, moet de herkomst van de bronnen authentiek zijn en moeten de bronnen een verband hebben met de tijdspanne van de Batavia. De volgende boeken zijn gebruikt voor het onderzoek:

- Witsen, N., (1671) 'Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier', Amsterdam
Yk, van C., (1697) 'De Nederlandsche scheepsbouwkonst', Amsterdam
Gelder van R., (1977) 'Het Oost-Indische avontuur – Duitsers in dienst van de VOC', Nijmegen
Ketting, H., 2002: 'Leven, werk en rebellie aan boord van Oost-Indiëvaarders 1595-1650', Amsterdam.
Roepers, V.D., 2002: 'Schipbreuk van de Batavia 1629 door Francisco Pelsaert', Zutphen
Sigmond, J.P., en L.H. Zuiderbaan, 1993: 'Nederlanders ontdekken Australië : scheepsarchaeologische vondsten op het Zuidland.' - Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1993. –
Dash, M., 2002: 'De ondergang van de Batavia', Londen
Leijenaar, E., 1989: 'De Batavia - Het gruwelijke, waar gebeurde verhaal over een trotse Oostindiëvaarder', Omega Boek, Amsterdam,
Jansen, L., 1958: 'De Peperwerf', Amsterdam
Wijk van H., Beekhuizen, J. F. H. H., Probst, P., 2016: 'Tinnen stadskannen in de Lage Landen, hoe zijn gepresenteerd werd', Amsterdam
Gavrinsky, J., 2005: 'Een 17^e eeuwse beerput in de grachtengordel', Amsterdam
Vos, A., 2012: 'Onderwaterarcheologie op de Rede van Texel: waardestellende onderzoeken in de westelijke Waddenzee (Burgzand)', Amersfoort
Mansfield, J.B., 1899: 'History of the great lakes. Volume I', Chicago
Vos, A., 2011: 'Batavia Cahier 6, de inrichting van een Oostindiëvaarder', Lelystad.

Alle boeken die zijn geschreven in de 17de eeuw zijn betrouwbaar voor het onderzoek.

- Witsen, N., (1671) 'Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier', Amsterdam:

Nicolaes Witsen was vanaf 1693 bewindhebber bij de VOC. Tevens was hij gedeputeerde bij de Staten-Generaal, cartograaf, diplomaat, schrijver en burgermeester van Amsterdam. Van de bronnen is deze de meest betrouwbare. In zijn boek geeft hij een gedetailleerde beschrijving van VOC-schepen. Meneer Witsen komt uit de tijd van de VOC en was werkzaam voor de organisatie. Zijn bron wordt als waar aangenomen omdat Witsen niet alleen in dienst was bij de VOC maar ook schrijver was. Tevens was hij burgemeester van Amsterdam. Witsen wordt daarom als een integer persoon gezien.

- Yk, van C., (1697) 'De Nederlandsche scheepsbouwkonst', Amsterdam
Cornelis van Yk was scheepstimmerman. Meneer van Yk leefde in de 17de eeuw. In zijn boek geeft hij een beschrijving van Nederlandse schepen. Meneer van Yk was timmerman, waardoor ervanuit gegaan kan worden dat hij bekwaam was in zijn vak en zijn boek als betrouwbaar beschouwd kan worden.

- Pelsaert, F., (1648) 'Ongeluckige voyagie van't schip Batavia nae Oost-Indien',
Pelsaert is de enige ooggetuige die een boek over de gebeurtenissen van de Batavia heeft geschreven, waardoor de bron niet volledig betrouwbaar is. Pelsaert heeft het verhaal vanuit zijn perspectief verteld. Er zijn geen andere ooggetuigen geweest die een verhaal hebben geschreven. Ook de VOC heeft de gebeurtenissen van Pelsaert gehoord. Zijn verhaal kan getoetst worden aan de opgravingen die gedaan zijn op Beacon Island. De opgravingen zijn gedaan door het Western Australian Museum. Vanuit deze opgravingen kan aangenomen worden dat het verhaal dat Pelsaert heeft verteld, waar is.

Daarnaast is het onderzoek uitgebreid met andere opgravingen die gedaan zijn door de RCE. Om een zo betrouwbaar mogelijk beeld te geven zijn meerdere kajuiten vergeleken. De beste vergelijking was met de Vasa, het schip dat in de haven van Stockholm zonk. Door beerputtenonderzoeken is een vergelijking gedaan met het vaste land. Alle andere boeken die zijn gebruikt, zijn minder betrouwbaar dan de boeken van de schrijvers uit de Gouden Eeuw. Deze boeken dienen als ondersteuning van het onderzoek en uitbreiding van het gehele verhaal.

5.3 Verwachting van het onderzoek

Er is een film gemaakt van een maaltijd in de kajuit, ondanks de tegenslagen. De voorwerpen zijn duidelijk te zien en de acteurs worden voorgesteld. Voor de Bataviawerf is het een goeie introductiefilm voor aan het begin van een rondleiding. Op mesoniveau kan de film als uitgangspunt worden gebruikt om over andere schepen een soortgelijke film te maken. Op microniveau worden de aspecten van de Batavia genoemd, doordat de acteurs met hun karakter worden voorgesteld. Op macroniveau is de film te gebruiken omdat de voorwerpen representatief zijn voor de gehele VOC. Andere reconstructies van schepen kunnen op dezelfde manier worden ingericht, ze moeten worden vertaald naar hun eigen tijd. De voorwerpen die bij aanvang het onderzoek in de kajuit stonden zijn niet historisch verantwoord. De voorwerpen die er geplaatst zijn voor dit onderzoek zijn stuk voor stuk historisch verantwoord. De voorwerpen die zijn gebruikt om de reconstructie te maken, zijn geschonken aan de Bataviawerf. De voorwerpen die in de film te zien zijn, kunnen dus ook in het echt worden gezien.

6 Aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden enkele vervolgonderzoeken gesuggereerd die interessant kunnen zijn voor de Bataviawerf of voor onderzoek naar de VOC. De onderzoeken zijn onderverdeeld in micro-, meso- en macroniveau.

6.1 Macroniveau

De deelvraag op macroniveau voor dit onderzoek gaat over het type schip. De Batavia is van het type spiegelretourschip. De kajuit is het eerste vertrek van de Batavia dat na uitgebreid onderzoek is ingericht. De andere vertrekken zijn ingericht op basis van de beschrijving van Nicolaes Witsen, maar details ontbreken hierbij. Het zou interessant kunnen zijn als de uitkomst is dat de andere vertrekken ook op deze manier worden ingericht. Bij de vertrekken kan zowel klein als groot gedacht worden. Er kan bijvoorbeeld gedacht worden aan een compacte kamer, zoals de kooi van de opperkoopman of de schipper. Een iets uitgebreider vertrek is de kamer van de chirurgijn. Er kan ook gedacht worden aan het onderdek, waar de bemanning sliep en mogelijk ook at, of aan middelgrote vertrekken, zoals de kombuis. Als alle vertrekken zijn ingericht komt het schip echt tot leven.

6.2 Mesoniveau

Op mesoniveau is het interessant om te onderzoeken wat voor meubels er nog meer in de kajuit stonden. De gedekte tafel is slechts een klein gedeelte van de gehele kajuit. We weten uit onderzoek van de Batavia zelf dat er een speciaal op maat gemaakte kast in de kajuit stond. Wat voor voorwerpen zijn er te vinden in die kast? Stond het tinwerk wat in de kajuit wordt gebruikt in de kajuit of in de kombuis? Voor de totale aankleding van de kajuit is het ook interessant om te onderzoeken of er schilderijen in de kajuit hingen en dan vooral wat is er te zien op die schilderijen.

6.3 Microniveau

Als aanbeveling op microniveau zou ik de Bataviawerf aanbevelen om te laten onderzoeken wat er werd gegeten. Het is interessant om een recept samen te stellen voor de maaltijd. Dan kunnen alle objecten ook daadwerkelijk worden gebruikt. In dit onderzoek is niet diep ingegaan op hetgeen dat werd gegeten. Voor de geurbeleving is dit onderzoek ook van belang. Men kan zich pas echt in een omgeving wanen met gesloten ogen en een diepe ademhaling. De tweede aanbeveling op microniveau is onderzoek naar de geurbeleving. Dit kan de geur van de maaltijd zijn en de geur die op het schip hangt buiten de maaltijd om. Een deelvraag van dit onderzoek zou kunnen zijn of er in elke vertrek een andere geur heerst en door welke factoren de geur werd bepaald. De derde aanbeveling die ik de Bataviawerf wil meegeven is onderzoek naar objecten van ander materiaal gemaakt dat op de gedekte tafel stond. Dit onderzoek richt zich vooral op tin terwijl op tafel ook andere soorten materiaal zijn gebruikt. Er stond ook glaswerk en aardewerk op tafel. Naar dit materiaal kan onderzoek worden gedaan met dit onderzoek als uitgangspunt. Bij het beerputtenonderzoek is globaal gekeken naar het aardewerk. Een deelvraag voor het onderzoek naar aardewerk zou kunnen zijn of het aardewerk aan boord overeenkomt of verschilt met het aardewerk dat aan wal werd gebruikt.

7 Bronnenlijst

Boeken:

- Dam, P van., 1701: *Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie*, Den Haag.
- Dash, M., 2002: *De ondergang van de Batavia*, Londen
- Gavrinsky, J., 2005: *Een 17^e eeuwse beerput in de grachtengordel*, Amsterdam.
- Gelder, R van., 1977: *Het Oost-Indische avontuur – Duitsers in dienst van de VOC*, Nijmegen.
- Jacobs, E.M., 1997: *De Vereenigde Oost-Indische Compagnie: VOC*, Utrecht.
- Jansen, L., 1958: *'De Peperwerf'*, Amsterdam.
- Kebulsek, E., 2012: *Leiderschap in de 17^e eeuw*, Amsterdam.
- Ketting, H., 2002: *Leven, werk en rebellie aan boord van Oost-Indiëvaarders 1595-1650*, Amsterdam.
- Leijenaar, E., 1989: *De Batavia - Het gruwelijke, waar gebeurde verhaal over een trotse Oostindiëvaarder*, Amsterdam.
- Leys, S. (2005). *The Wreck of the Batavia*. New York.
- Mansfield, J.B., 1899: *History of the great lakes. Volume I*, Chicago.
- Pelseart, F., 1648: *Ongeluckige voyage van't schip Batavia nae Oost-Indien*, Antwerpen.
- Roeper, V.D., 2002: *Schipbreuk van de Batavia 1629 door Francisco Pelsaert*, Zutphen.
- Sigmond, J.P., en L.H. Zuiderbaan, 1993: *Nederlanders ontdekken Australië : scheepsarchaeologische vondsten op het Zuidland*. – Amsterdam.
- Stapel, F.W., 1939: *Geschiedenis van Nederlands-Indië. Deel 3*, Amsterdam.
- Vos, A., 2012: *Onderwaterarcheologie op de Rede van Texel: waardestellende onderzoeken in de westelijke Waddenzee (Burgzand)*, Amersfoort.
- Yk, van C., 1697: *De Nederlandsche scheepsbouwkonst*, Amsterdam.
- Wijk van H., Beekhuizen, J. F. H. H., Probst, P., 2016: *Tinnen stadskannen in de Lage Landen, hoe zijn gepresenteerd werd*, Amsterdam.
- Witsen, N., 1671: *Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier*, Amsterdam.

Artikels:

- Vos, A., 2011, *De inrichting van een Oostindiëvaarder*, *Batavia Cahier* 6, 5-45.

Internet artikels:

- Oeverbeek, J., 2018: de Vergulde Draeck, <https://www.vocsite.nl/schepen/detail.html?id=10273> geraadpleegd op 10-06-2019.

Redactie, 2015, Amsterdamse beerputten in kaart gebracht, <https://historiek.net/amsterdamse-beerputten-in-kaart-gebracht/48584/>, geraadpleegd op 03-03-2019.

Internet sites met onbekende auteurs:

<https://www.batavialand.nl/zien-doen/werf/de-batavia>, geraadpleegd op 04-06-2019.

<https://devoc.weebly.com/leven-aan-boord.html>, geraadpleegd op 05-06-2019.

<http://am.adlibhosting.com/amonline/advanced/Details/collect/8295>, geraadpleegd op 03-02-2019.

www.vasamuseet.se, geraadpleegd op 15-07-2019.

<http://www.deruyter.org/uploads/media/54783a0431b83.pdf>, geraadpleegd op 07-07-2019.

<https://isgeschiedenis.nl/nieuws/dit-aten-de-bemanningsleden-aan-boord-van-een-voc-schip>, geraadpleegd op 04-03-2019.

<https://www.trouw.nl/home/gevonden-vijf-schipbreukelingen-van-de-batavia-in-een-keurig-graf~a96bd68a/>, geraadpleegd op 03-03-2019.

<https://www.vocsite.nl/geschiedenis/handelsposten/kaap.html>, geraadpleegd op 03-03-2019.

Archiefstukken en depots:

www.nationaalarchief.nl, geraadpleegd op 30-09-2019.

Shipwreck databases, <http://museum.wa.gov.au/maritime-archaeology-db/maritime-archaeology-databases>, geraadpleegd op 30-09-2019.

Bijlagen:

Bijlage 1: inventarislijst

Bijlage 2: Script

Bijlage 1

Inventarislijst

Colofon	
Opdrachtgever: Batavialand	
Status: versie definitief 1.0	
Datum: 28-05-2019	
Opmaak en vormgeving: A. de Graaf	
Alle afmetingen zijn in centimeters	
L= lengte, B= breedte, H=hoogte	
© 2019 A. de Graaf	

Naam:	Item gebruikt in het filmp	Item GOV	Item volgens WAM
Lepel	 totaal: 20 Steel: L: 13,5 B: 0,4		totale lengte: 18,4 steel: L: 11,6 B: 0,8 tot 1
Teljoor (plat bord)			

	 L: 22 H: 4 Rand: 2,5	 L: 22 H: 2 Rand: 3,5
Oorkom	 B: 12 H: 4	 B: 12 H: 5,7

Flapkan		H: 21 B (buik): 10,5 H: 19,5 B (buik) 9,5	 H: 21 B (buik) : 10
Saucier		L: 19 H: 8 B: 6,5	 Saucier 18de eeuw. Hetzelfde merk EK L: 15 H: 9 B: 9
Schotels		L: 17	 L: 30
Mok		H: 10,5 B: 6 (buik) 8 (rand)	 B: 6 (rand)

Bijlage 2

Script

Hieronder het script. Jullie worden eerst voorgesteld. Het personage wat bij je naam staat, ga je spelen in de film. Achter je naam staat een korte beschrijving van je karakter. Leef je in.

Koopman **Francisco Pelsaert – Piet Ras**. Op deze reis ongeveer 34 jaar. De opperkoopman heeft het voor het zeggen op het schip. Zelfs nog boven de schipper. Hij mag zich overal mee bemoeien. Dit was zijn eerste reis op een schip als opperkoopman. Het ontbreekt hem nog aan leiderschapskwaliteiten. Omdat hij nog niet zoveel zelfvertrouwen heeft probeert hij door “streng” te zijn boven iedereen te staan. Pelsaert en Jacobsz (de schipper) kennen elkaar van een eerdere reis en hebben een hekel aan elkaar omdat Pelsaert, Jacobsz verraden heeft.

Verteller (Lucretia Jans) **Rianne de Graaf**. Je bent een rijke koopmansvrouw. Je man zit al in Nederlands-Indië, jij reist hem achterna. Een reis met een VOC schip is heel erg duur. Je hebt veel geld betaald. Je verwacht dan ook wel een beetje luxe. Je leeft achter de mast (de beste plaats op het schip). Je speelt niet mee met het filmpje. Je bent de verteller. Voordat deze dag begon, hebben de schipper en de onderkoopman jou vernederd. Ze hebben je dienstmeisje Zwaantien uit haar functie bij jou ontslagen en bij hun zelf in dienst genomen. Jij staat aan de kant van Pelsaert. Alles wat dik gedrukt is, vertel jij.

Schipper (kapitein) **Arien Jacobszoon (Jacobsz) – Henk Kapitein**. Op deze reis ongeveer 43 jaar. De oudste persoon aan boord. Een ervaren zeebonk met goede leiderschapskwaliteiten en zelfvertrouwen. In zijn karakter is hij licht ontvlambaar en kan niet tegen kritiek. De kapitein heeft immers altijd gelijk. Hij kan er niet tegen dat zijn rivaal Pelsaert het voor het zeggen heeft. Soms met het diner als hij teveel drinkt kan het nogal een rokkenjager worden.

Onderkoopman **Jeronimus Corneliszoon (Cornelisz) – Klaas de Graaf**. Jeronimus heeft zijn toevlucht bij de VOC gezocht omdat zijn apothekerszaak failliet ging. Hij heeft altijd al een eigen zaak gehad en houdt de touwtjes graag in eigen handen. Qua karakter is hij een stille man. Maar stille wateren hebben diepe gronden. Samen met Jacobsz heeft hij plannen om de Batavia te kapen en om er samen met al het zilver vandoor te gaan. Hij heeft immers helemaal niks te verliezen. Nonchalant karakter, heeft moeite met gezag.

Dienstmeid **Zwaantien Hendricx – Jacoline de Graaf**. Zij was het dienstmeisje van Lucretia Jansen. Een voornamen passagier aan boord van de Batavia. En hielp ook met het klaarzetten het diner. Ze werd nogal eens lastig gevallen door de mannelijke bemanning aan boord. Met name schipper Jacobsz, vooral als hij te diep in het glaasje had gekeken.

Chirurgijn/barbier **Mr. Frans Janszoon (Jansz) – Rebekka Post**. Jansz was de dokter, de kapper en de scheerder aan boord. Voornamelijk voor de mensen die zich op het achterdek bevonden. Het voordekgespuis had zijn eigen dokters. Houdt rond het eten voornamelijk in de gaten of iedereen goed eet en of niemand teveel drinkt. Heeft zorgen om Pelsaert want die is al een tijdje ziek.

Predikant **Gijsbert Bastiaenszoon (Bastiaensz) – Dub van Veen**. De dominee is een passagier aan het schip want hij en zijn vrouw en zeven kinderen verhuizen naar Nederlands-Indië waar hij een gemeente krijgt. Hij is een net, respectabel man die natuurlijk iedereen probeert te berispen.

Het filmen begint, Rianne komt binnen lopen en vertelt een verhaaltje over de Batavia

Dit is dus de kajuit waar straks de maaltijd genuttigd gaat worden. Deze maaltijd gaat bestaan uit brood met olijfolie, gezouten spek en een vis. Als men op een rustige dag zonder wind (veelal rond de evenaar) niet vooruit komt, zitten de mensen samen te vissen aan dek. Een reis duurt ongeveer 8 maanden als er gemiddeld gevaren wordt met 7 knopen). Aan boord wordt er water, bier en wijn geschonken. In de kajuit mogen alleen de belangrijkste mensen aan boord eten. Voor deze maaltijd zijn dat:

Dan stelt Rianne iedereen voor.

- ***Onze opperkoop man Francisco Pelsaert*** gespeeld door Piet Ras
- ***De schipper Arien Jacobszoon*** gespeeld door Henk Kapitein
- ***Onderkoopman Jeronimus Corneliszoon*** gespeeld door Klaas de Graaf
- ***Dienstmeisje Zwaantien Hendricx*** gespeeld door Jacoline de Graaf
- ***Chirurgijn Mr. Frans Janszoon*** gespeeld door Rebekka Post
- ***Predikant Gijsbert Bastiaenszoon*** gespeeld door Dub van Veen

Mijn naam is Lucretia Jans. Ik ben een voorname passagiere. Mijn man zit al in Nederlands-Indie. Ik heb veel geld betaald om met deze reis mee te mogen. Maar deze reis ging alles behalve voorspoedig. Naast dat we tot nu toe een voorspoedige reis hebben gehad qua weersomstandigheden is de spanning om te snijden. Opperkoopman Pelsaert ligt al een tijdje ziek in zijn kooi. De onderkoopman en de schipper zijn van plan om het schip te kapen. Daarnaast zijn de mannen zeer disrespectvol met mij omgegaan en niemand die daar nog wat van heeft gezegd.

Nadat iedereen is voorgesteld en Rianne heeft haar verhaaltje gedaan, verlaat iedereen de kajuit behalve Jacobsz en Cornelisz.

In het begin zitten alleen Jacobsz en Cornelisz in de kajuit. Ze buigen zich over de navigatiekaarten. Ze zijn beiden van plan het schip te kapen en om Pelsaert overboord te gooien.

Cornelisz: Nu Pelsaert ziek is, ligt hij veel in zijn kooi. De overname wordt wel makkelijk zo.

Jacobsz: Niet zo ongeduldig worden. We moeten eerst van de vloot zien los te komen. Met die 4 andere schepen in het vizier roept Pelsaert meteen om hulp en dan worden we gekielhaald.

Cornelisz: Maar hoe geraken we los van de vloot?

Jacobsz: We varen ongeveer 4 zonsopgangen rechtdoor. Daarna buigt de vloot af richting het noorden. Wij gaan oost varen. Ik hoorde dat daar hele mooie eilanden waren.

Cornelisz: Ik hoop dat ze daar handelen want aan ons zilver heeft het niet te liggen. 260.000 gulden. Daar kan ik 100 apotheek zaken van openen.

Jacobsz: Waarom wil je dat nou weer dan? Je bent al een keer failliet geweest. En trouwens er wonen alleen maar barbaren op de eilanden die gaan niet naar de apotheek.

Cornelisz: Dan zal ik aan Mr. Jansz maar wat boeken vragen over natuurling ik moet natuurlijk wel wat te doen hebben.

Zwaantien komt binnen lopen

Zwaantien: Zouden jullie heren misschien even in de stuurhut verder kunnen? Ik ga vast de tafel dekken.

Jacobsz: ~op een flirterige toon, jullie hebben een affaire~ Anders ga je even mee naar de stuurhut dan laat ik je even zien in welke richting wij varen. *Geeft een knipoog*

Op dat moment komt Pelsaert binnen lopen met de Chirurgijn, Zwaantien begint de tafel te dekken. Alles dat op de tafel staat eraf halen, tafelkleed erop leggen en voor iedereen een bord en een lepel neerleggen.

Jacobsz en Cornelisz ruimen het kaartmateriaal op want niemand mag hun nieuwe koers weten, Cornelisz loopt daarna de kajuit uit, Jacobsz blijft daar.

Jansz: Meneer Pelsaert ik zou blijven liggen als ik u was.

Pelsaert: Ach mijn beste heer, ik zou wel willen maar ik hou het hele schip niet meer onder controle. De bootsman heeft zich tegen mij gekeerd.

Jansz: Hier wordt u er niet beter op. Ik zal erop toezien dat u vanavond goed eet en goed drinkt, dan slaapt u lekker vanavond. Ik zal ook nog even een middeltje ophalen wat ik van de wal heb meegenomen.

Jansz loopt de kajuit uit om het drankje te pakken.

Pelsaert: Is goed mijn beste man.

Dan draait Pelsaert zich om in de richting van Jacobsz:

Pelsaert: Ik ga er op goed vertrouwen vanuit dat u elke onregelmatigheid bij mij komt melden? Er was een opstootje gisteravond in het onderdek.

Jacobsz: Natuurlijk meneer, het laatste wat we willen op open zee is een ongeregeld zootje, ik houd alles in de gaten.

Jansz komt weer binnen lopen met het drankje, loopt naar Pelsaert toe en overhandigd het.

Jansz: Hier meneer, drink dit op!

Pelsaert: Dankjewel beste man. ~drinkt het drankje op en wordt even een beetje duizelig~

Jansz: Gaat u maar gauw zitten, ~schuif een stoel naar achter zodat Pelsaert erop kan zitten, en ga er naast zitten~.

Op dat moment komt de rest ook de kajuit binnen om een plaats te nemen aan tafel.

Zou gauw de tafel gedekt is en alles staat op de tafel, mag ook Zwaantien een plek aan tafel nemen.

Jacobsz moet in dit gesprek minimaal 3x nieuwe wijn ingeschonken hebben. De rest houdt het rustig en schenkt 1 glas in.

Pelsaert: Nu iedereen zit, wou ik vragen of er nog voorvallen zijn geweest waar ik vanaf moet weten? Ik weet dat ik al een tijdje in mijn kooi ben en dat mijn afwezigheid zeer gemist wordt.

Bastiaensz: Zwaantien! Dit is het moment waarop je Pelsaert kunt vertellen wat er is gebeurd, wees niet bang, vertel het, dat gaat opluchten.

Zwaantien: ~geeft een heel verlegen lachje~ Ik heb geen onregelmatigheden die ik moet vertellen aan meneer Pelsaert.

Jacobsz: Meneer de predikant wilt u, uw beschuldigingen voor u houden? Het enigste wat ze zou kunnen melden is dat ik haar ontslagen heb uit haar lasten om nog langer slaaf te zijn van die mevrouw van lichte zeden die we hier aan boord hebben.

Bastiaensz: Kom op kapitein, we gaan elkaar geen valse beschuldigingen toe werpen, als Zwaantien in alle eerlijkheid niks te melden heb dan hoeft u toch niet zo uit te vallen?

Jacobsz: Meneer u kent mijn karakter toch?

Pelsaert: Voordat het uit de hand loopt, houden we er maar over op. Er is dus niks opmerkelijks gebeurd waarvan ik weten moet?

Jansz: Jawel meneer, mevrouw Jansen kwam afgelopen nacht aan de deur, ze was aangevallen door de mensen van het onderdek maar ze kon niet identificeren wie het waren.

Pelsaert: Jacobsz hoe kan dit gebeuren? Ik dacht dat je alles hier onder controle had?

Cornelisz: Dat heeft ie ook, we waren er ook als de kippen bij toen het gebeurde, maar sommige opstandjes zie je gewoon niet aankomen.

Jacobsz: De bootsman zit er al bovenop, die komt er wel achter.

Pelsaert: Meld dat wel even meteen bij mij, ik heb nog steeds de leiding hier aan boord.

Bastiaensz: Ik wou graag beginnen met jullie, als we allemaal eerbiedig kunnen zijn:

Iedereen gaat nu met zijn handen gevouwen zitten en zijn ogen sluiten. Dan vertelt Rianne weer een begeleidend verhaaltje:

Zoals je kan zien staat er veel tin op tafel. Dit tin kreeg ieder schip die vaart onder de VOC mee in zijn inventaris. De inventarislijst voor een schip van de grootte van de Batavia bestond uit het volgende:

*(Deze lijst kan je wel uitprinten, die mag je er wel bij houden. Niet alle items staan op de tafel maar die wijs ik van te voren wel voor je aan. De items met een * ga je bij langs)*

2 waterpotten	Steengoed (westerwald, baardman)	water
2 schotels van 2,5lb	majolica *	boterschotel
2 schotels van 2 lb	tin (Hier zeg je gewoon	serveren
2 schotels van 1,5lb	tin schotels in het	serveren
2 schotels van 1 lb	tin algemeen)	serveren
20 lepels	tin *	
20 teljoren	tin *	borden
2 zoutvaten	tin	zout
1 peperbus	tin	peper
4 holle kommen	tin *	voor het serveren
2 pintskannen met tuit	tin	voor dranken
1 pintskan zonder tuit	tin *	voor dranken
2 halve pintjes	tin	voor dranken
4 mutsjens	tin *	twee in gebruik als mosterdpotten
4 halfmutjens	tin	inhoudsmaat
10 bekers	glas	wijn
10 koppen	tin	water
2 flapkannen	tin *	bier
3 saucieren	tin	sauskommen

⁷⁶Inventarisatielijst.

Als Rianne de kajuit uit is gelopen, zijn jullie klaar met bidden.

Iedereen probeert natuurlijk bij het eten aan te vallen maar de chirurgijn roept dat een halt toe,
Jansz: Stop iedereen, laat onze koopman eerst van deze verrukkelijke maaltijd nemen opdat hij aan kan sterken en de goeie vitaminen kan binnenkrijgen, ik raad u sterk de vers gevangen vis aan meneer.

Jacobsz: Koopman voor, koopman na, het is aan mij dat we zover gekomen zijn in deze reis hoor.

Pelsaert: Niemand verwijt jouw, je talenten jacobsz, alleen mag je soms wel eens wat rustiger zijn.

Jacobsz: En wat heeft dat nou weer te betekenen?

Zwaantien: Alsof u dat zelf niet weet, ik zou nog een glas wijn drinken als ik u was.

Cornelisz: Laten we het toch gezellig houden, Pelsaert is er eindelijk weer bij en dan moet het zo gaan?

Iedereen pakt zijn deel met eten, en gaat rustig eten. Dan komt Rianne weer binnen lopen om een verhaal te gaan vertellen over de maaltijd die genuttigd wordt.

Rianne loop een rondje om de tafel en vertelt:

We hebben onlangs een tussenstop gedaan op Kaap de Goede Hoop. Sinds 1616⁷⁷ wordt Kaap de Goede Hoop al aangedaan als tussenstop voor verschillende schepen. Tot 1806 als Kaap de Goede Hoop officieel in handen valt van de Engelsen. In Kaap de Goede Hoop worden alle voorraden aangevuld. Er komt nieuw vers water binnen. De laatste weken was het water natuurlijk gaan stinken, blauwalg en vliegen deden het de das om. De dorst werd dan veelal met bier gelest. Dat

⁷⁶ Tabel zie resultaten

⁷⁷ <https://www.vocsite.nl/geschiedenis/handelsposten/kaap.html>.

frisse water was een uitkomst! Ook kwamen er nieuwe beesten aan boord voor vers vlees, nieuw brood werd ingekocht en gezouten spek werd aangesleept, ook kwamen er kilo's erwten aan boord⁷⁸. De eerste maaltijd na deze tussenstop was weer een feest. Daarna begon de verrotting weer van voor af aan. In het eten zaten maden en vliegen. Het werd dan met theedoeken gezeefd om het goede eten eruit te halen. Toch lagen de kansen om te overleven beter voor de mensen achter de mast, hier in de kajuit, dan voor de mensen voor de mast op het onderdek. Wij hadden tenminste nog af en toe vers vlees. Ook onderhield de chirurgijn een klein moestuintje. Zo hadden we soms ook nog verse groenten.

Rianne verlaat weer de kajuit en gaan jullie verder:

Pelsaert: Zo meneer de schipper, liggen we nog aardig op koers?

Jacobsz: Jazeker koopman, recht hoe die gaat en dan komen we er wel.

Pelsaert: We lopen wel flink voor op de rest van de vloot.

Jacobsz kijkt een beetje verschrikt in de richting van Cornelisz die dan snel antwoord:

Cornelisz: Haha ja dat komt waarschijnlijk door onze slanke bouw, dan gaat ons schip sneller.

Jansz: Wij eten natuurlijk gezonder door de verse groenten.

Pelsaert: Houd de rest van de vloot maar goed in de gaten, dat we ze niet kwijt raken.

Bastiaensz: Wat hebben we het ook weer goed van de kost, Zwaantien dat heb je keurig gedaan.

Zwaantien: Oh meneer de Dominee daarvoor moet u bij de kok en de versebalie zijn. Ik serveer het u alleen maar en zorg dat u genoeg hebt.

Bastiaensz: Genoeg hebben we zeker zuster.

Dit moet het einde van de maaltijd inluiden. Als jullie ondertussen nog even door blijven eten, af en toe over de tafel buigen om iets te pakken en aan elkaar te vragen of dingen door te geven wil ik in dit stukje het thema liedje van de Pirates of the Caribbean laten horen voor ongeveer twee minuten. Zwaantien begint vast met opruimen. (alles buiten de kajuit brengen) Daarna komt Rianne nog 1x binnen lopen om het einde te vertellen.

Het einde van de maaltijd is in zicht. Als de hele tafel is opgeruimd blijft men meestal nog even zitten om de dag na te bespreken en om alle belangrijke dingen aan de koopman te vertellen. Bij dit reisgezelschap ging dat wat anders. Jullie weten vast allemaal wel hoe dit schip aan zijn tragische einde is gekomen? Voor de kust van Australië ten westen van het rif bij Beacon Island is het schip aan de grond gelopen.⁷⁹ Pelsaert is toen met schipper Jacobsz met een sloep doorgevaren naar Nederlands-Indië, terwijl onderkoopman Cornelisz hier een waar horror regime heeft gevoerd. Hij heeft de muiterij doorgezet en vele slachtoffers gemaakt. Van de 341 opvarenden kwamen er uiteindelijk slecht 68 aan in Nederlands-Indië. Daar is de muiterij aan het licht gekomen en heeft Cornelisz de doodstraf gekregen. Jacobsz heeft zijn aandeel in de muiterij altijd ontkend en heeft nooit geboet voor zijn daden.

⁷⁸ <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/dit-aten-de-bemanningsleden-aan-boord-van-een-voc-schip>.

⁷⁹ <https://www.trouw.nl/home/gevonden-vijf-schipbreukelingen-van-de-batavia-in-een-keurig-graf~a96bd68a/>.